

ASOCIJACIJA ZA DEMOKRATSKE INICIJATIVE
SARAJEVO

Triple A for Citizens

Supporting Access to information, Advice & Active help

**PRISTUP PRAVDI:
PRUŽANJE INFORMACIJA, SAVJETA I BESPLATNE PRAVNE
POMOĆI U BOSNI I HERCEGOVINI**

Nacionalni izvještaj je pripremljen u okviru projekta “Trostruko A za građane: pristup informacijama, savjetima i aktivnoj pomoći” podržan od strane

European Union Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) Civil Society Facility (CSF)

Naslov: Pristup pravdi: Pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći u Bosni i Hercegovini

Autorica: Snježana Ninković

Urednica: Ivana Ivandić

Asistentice na istraživanju: Ada Hamidović i Božana Puljić

Prevod: Ivana Ivandić

Lektura i dizajn: Ada Hamidović

Izdavač:

Asocijacija za demokratske inicijative Sarajevo

Godina: 2016.

© Asocijacija za demokratske inicijative Sarajevo, sva prava pridržana

Adresa izdavača:

Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

snjezana@adi.org.ba

www.adi.org.ba

Štampa: AMOS GRAF d.o.o. Sarajevo

Ovaj Nacionalni izvještaj je pripremila Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) kao dio projekta "Trostruko A za građane: pristup informacijama, savjetima i aktivnoj pomoći" finansiranog od strane Evropske unije. Sadržaj ovog istraživanja je isključiva odgovornost Asocijacije za demokratske inicijative i ne predstavlja stanovište Evropske unije.

Sadržaj

Zahvale	4
Izvršni sažetak.....	5
Predgovor – Uvod u projekat	7
Historijski kontekst	9
Pravni okvir za usluge pružanja informacija i pomoći građanima u Bosni i Hercegovini	10
Pravo na pristup informacijama	10
Pružanje pravne pomoći.....	11
Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći.....	11
Zakon o krivičnom postupku BiH	13
Zakon o parničnom postupku pred Sudom BiH	13
Zakoni o parničnom postupku u BiH	14
Pravne odredbe i srodne profesije.....	14
Primjena postojećih propisa u praksi – Izazovi sa kojim se suočavaju pružatelji usluga Trostruko A ...	15
Dostupnost informacija i usluga pravne pomoći građanima	16
Kapaciteti ispitanika, način organiziranja rada i kategorije korisnika.....	20
Identificirani propusti postojećeg sistema za pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći	24
Kapaciteti OCD u BiH u oblasti javnog zagovaranja.....	27
Zagovaračke aktivnosti Triple A članica	28
Zaključci i preporuke.....	29
Preporuke upućene vladama na nivou BiH i entitetskom nivou	29
Preporuke upućene civilnom društvu u BiH	30
Preporuke upućene donatorima.....	30
Preporuke upućene državnim i lokalnim advokatskim komorama u BiH.....	30
Literatura.....	31

Zahvale

Izrada ove publikacije ne bi bila moguća bez sudjelovanja nevladinih organizacija, općina i javnih pružatelja besplatne pravne pomoći u anketi koja je u Bosni i Hercegovini sprovedena na državnom nivou. Posebno se zahvaljujemo Udruženju “Medica” Zenica, Udruženju “Radosti druženja”, Udruženju “Žene sa Une”, Udruženju “Mladi volonteri”, Udruženju za podršku i edukaciju žena – MAGNA, Udruženju za održivi povratak Podrinja, Udruženju za borbu protiv korupcije u Bosni i Hercegovini – Transparency International, Udruženju Zgrade Sarajevo BiH, Ekumenskoj inicijativi žena “Žene to mogu”, Udruženju građana “Budućnost” Modriča, Udruženju “Primanatura” – Centar za zaštitu prava i interesa žena, Udruženju građana “ToPeeR”, Udruženju oboljelih od hroničnih virusnih hepatitisa B18 – Hronos, Centru informativno-pravne pomoći Zvornik – CIPP Zvornik, Centru za edukaciju mladih – CEM, Centru za pravnu pomoć ženama Zenica, Hrišćanskom humanitarnom udruženju “Hleb života” Prijedor, Udruženju potrošača “Klub potrošača” Tuzla, Hrvatskoj udruzi logoraša Domovinskog rata u BiH SBK, Fondaciji “Udružene Žene” Banja Luka, Fondaciji lokalne demokratije Sarajevo, Gender centru – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske, Informativnom centru za osobe sa invaliditetom “Lotos” Tuzla, Međunarodnom centru za djecu i omladinu “Fortis”, Savezu za povratak izbjeglih i raseljenih Bosanske Posavine, Općini Goražde, Gradskoj upravi Grada Prijedora, Gradskoj upravi Grada Bihaća, Općini Čitluk, Opštini Modriča, Opštinskoj upravi Šamac, Općini Olovo, Opštinskoj upravi Teslić, Općini Vogošća, Općini Tešanj, Opštinskoj upravi Zvornik, Udruženju distrofičara Cazin, Udruženju distrofičara Teslić, NVO altruista za pomoć osobama s umanjnim sposobnostima “SVJETLO”, Mreži za izgradnju mira BiH, Centru za omladinski razvoj PRONI Brčko, Omladinskoj organizaciji “Svitac”, Omladinskom klubu “Dijamant” Jajce, Udruženju “Pravna klinika” Banja Luka, Centru za razvoj civilnog društva u BiH – CRCO BiH, Sarajevskom otvorenom centru – SOC, Centru za promociju civilnog društva – CPCD, Centru za građansku suradnju Livno, Udruženju “Vaša prava BiH”, Centru za životnu sredinu Banja Luka, Crvenom križu Općine Vareš, Ženskom centru Trebinje, Samostalnom sindikatu šumarstva, prerade drveta i papira u BiH, Konfederaciji sindikata Republike Srpske, Nezavisnom strukovnom sindikatu radnika zaposlenih u zdravstvu Zeničko-dobojskog kantona, Samostalnom sindikatu zaposlenika kazneno-popravnih zavoda FBiH, Sindikatu radnika Vispak, Sindikatu radnika tekstila, kože, obuće i gume BiH, Sindikatu metalaca BiH, Nezavisnom sindikatu “Dječiji vrtići” Mostar, Samostalnom sindikatu zaposlenih u poljoprivredi, prehrambenoj i duhanskoj industriji, vodoprivredi, ugostiteljstvu, turizmu i trgovini BiH, Zavodu za besplatnu pravnu pomoć Unsko-sanskog kantona, Županijskom zavodu za pružanje pravne pomoći Široki Brijeg, Zavodu za pružanje besplatne pravne pomoći Kantona Sarajevo, Zavodu za pružanje pravne pomoći Županije Posavske, Kancelariji za pravnu pomoć Brčko distrikta BiH, Zavodu za pružanje pravne pomoći Tuzlanskog kantona, Zavodu za pružanje besplatne pravne pomoći Bosansko-podrinjskog kantona i Centru za besplatnu pravnu pomoć Republike Srpske.

Također se zahvaljujemo Elmi Demir, autorici prethodnog izvještaja koja nam je u toku istraživanja pomogla da dođemo do relevantnih podataka.

Posebno se želimo zahvaliti donatoru (Instrument predpristupne pomoći Evropske unije (IPA) Fond za civilno društvo (CSF) čija je podrška bila ključna za sprovedeno istraživanje u okviru projekta “Trostruko A za građane: pristup informacijama, savjetima i aktivnoj pomoći.”

Izvršni sažetak

Pravo na besplatnu pravnu pomoć predstavlja osnovno ljudsko pravo i čini preduslov za uživanje drugih ljudskih prava, primjerice prava na pravično suđenje i prava na djelotvoran pravni lijek. Pravo na pravično suđenje je garantovano brojnim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, čija je potpisnica i Bosna i Hercegovina. Pristup pravdi je zagantovan Ustavom Bosne i Hercegovine i predstavlja suštinski element funkcionalnog sistema vladavine prava.¹ Istovremeno, efikasna pravna zaštita nije moguća bez ostvarivanja pravne pomoći koju pružaju stručna lica. Cilj besplatne pravne pomoći jeste uklanjanje prepreka koje onemogućavaju pristup pravdi što se čini pružanjem pomoći onim osobama koje u suprotnom slučaju ne bi bile u mogućnosti podnijeti troškove pravnog zastupanja i pravne zaštite. Ovo pravo doprinosi jačanju povjerenja javnosti na jednak pristup pravdi i pred domaćim i pred međunarodnim sudovima.²

Kako u BiH trenutno ima 600.000 ljudi koji žive ispod granica siromaštva veliki broj njih ne može ostvariti slobodan pristup sudovima i platiti advokata, sasvim je sigurno da nisu u mogućnosti pravilno i efikasno zaštititi svoja prava. Dosadašnji reformski procesi koji su za cilj imali uspostavu održivog i obuhvatnog sistema pravne pomoći nisu dali očekivane rezultate.³ U Bosni i Hercegovini ne postoji zakon o besplatnoj pravnoj pomoći koji bi utvrđivao minimum prava građana u pogledu pružanja besplatne pravne pomoći, dok su zakoni o besplatnoj pravnoj pomoći doneseni u Republici Srpskoj, Brčko distriktu, te u osam od ukupno deset kantona u FBiH.

U novoj Strategiji za reformu sektora pravde u BiH za period 2014–2018 navedeno je da je potrebno obezbijediti “nastavak strateškog djelovanja na uspostavljanju pravnog i institucionalnog okvira besplatne pravne pomoći na cijelom teritoriju BiH, te usaglašavanje zakona što osigurava pružanje minimalnih standarda koji za sve garantuju jednakost pred zakonom.”

Asocijacija za demokratske inicijative je u 2013. godini sprovela analizu o vrsti i dostupnosti usluga besplatne pravne pomoći, informacija i savjetovanja koja je poslužila za izradu prvog izvještaja pod nazivom *Pristup pravdi: Pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći u BiH*. Druga analiza je urađena na osnovu nalaza prvog izvještaja, sprovedene ankete u kojoj su učestvovala 53 nevladine organizacije koje daju usluge besplatne pravne pomoći i 21 institucija u periodu septembar – decembar 2015, analize postojeće pravne legislative i prakse u BiH i postojećih kapaciteta davaoca usluga besplatne pravne pomoći. Cilj ove analize je da se otkriju i analiziraju prepreke s kojima se suočavaju građani koji pokušavaju da ostvare svoja prava pred sudovima i državnim organima, te se stekne dublji uvid u iskustva sa besplatnom pravnom pomoći kao mehanizmom koji stoji na raspolaganju onim građanima koji se u ostvarivanju svojih prava susreću sa finansijskim preprekama ili diskriminacijom.

¹ Ured visokog predstavnika u BiH: Opći okvirni sporazum: Annex 4 – Ustav Bosne i Hercegovine. 14. decembar 1995.

² Ibid.

³ Reformski procesi u Bosni i Hercegovini u sektoru pravde započeli su 2006. godine u Briselu kada su Vijeće ministara BiH, Evropska komisija i jedan broj donatorskih zemalja usvojili deklaraciju kojom je predviđena reforma cjelokupnog sektora. Strategija za reformu sektora pravde u BiH koja je usvojena od strane Ministarstva pravde BiH 2008. godine i njen prateći akcioni plan za period 2008–2013 predstavljali su strateški okvir za planiranje i provedbu niza reformskih aktivnosti. Strateški stub “Pristup pravdi” imao je za cilj: “Unaprijediti sistem međunarodne pravne pomoći i uspostaviti, jačati i održavati sisteme i procese kojim se garantuje jednak pristup pravdi.” U poglavlju 3.2. Besplatna pravna pomoć i pristup pravnim informacijama, navodi se da BiH tek treba uspostaviti održiv i obuhvatan sistem pravne pomoći. Nažalost, prije svega zbog političkih razloga u toku implementacije ove strategija nije donosen okvirni zakon o besplatnoj pravnoj pomoći u BiH koji bi predstavljao osnov za jednak pristup sudu i pravdi svim njenim građanima.

Analiza je dala pregled postojećih problema u ovoj oblasti te mogućnosti za njihovo prevazilaženje. Kao ključni zaključak se nameće neophodnost što skorijeg donošenja Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći na nivou BiH kao preduslova za uspostavu harmonizovanog sistema besplatne pravne pomoći koji će u potpunosti odražavati međunarodne i evropske standarde i praksu na svim nivoima vlasti.

Predgovor – Uvod u projekat

Cilj projekta “Trostruko A” je potaknuti nevladine organizacije na području Zapadnog Balkana i Turske na pružanje informacija, savjeta i aktivne pomoći građanima u pogledu ostvarivanja njihovih prava primjenom postojećeg koncepta u zemljama Zapadnog Balkana i Turske. Pojekt također nastoji promicati ulogu organizacija civilnog društva u osnaživanju građana kako bi zajedno mogli uticati na politiku vlade koja se odnosi na uvođenje ključnih reformi i njihovu sprovedbu u oblasti besplatne pravne pomoći. U toku pružanja informacija, savjeta i pravne pomoći građanima, NVO su u poziciji da prikupe veoma važne podatke koji će ukazati na ključne nedostatke postojećeg sistema te predlažu reforme u oblasti postojećih javnih politika i njihove implementacije.

Projekat “Trostruko A za građane: pristup informacijama, savjetima i aktivnoj pomoći” je projekat koji se provodi u okviru partnerskog programa Evropske komisije za organizacije civilnog društva,⁴ u periodu 2012–2016. U toku četvrte godine implementacije projekat je obuhvatio sve zemlje Zapadnog Balkana uključujući i Tursku. Partneri u provođenju projekta su: Evropski servis za građansku akciju (ECAS), Belgija, vodeća organizacija; Nacionalno udruženje za pružanje informacija građanima (NACIS), Irska; Nacionalno udruženje kancelarija za savjetovanje građana (NACAB), Rumunija; Mreža pravnih centara (LCN), Velika Britanija; Asocijacija za demokratske inicijative (ADI), Bosna i Hercegovina; Program za građanska prava (CRP/K), Kosovo; Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM), Srbija; Centar za razvoj civilnog društva (STGM), Turska; Makedonsko udruženje mladih pravnika (MYLA), Makedonija; Centar za monitoring i istraživanje (CEMI), Crna Gora; Fond otvoreno društvo (OSFA), Albanija.

Trostruko A za građane: pristup informacijama, savjetima i aktivnoj pomoći je organizacijski okvir i strategija za partnerstvo koju čine:

- **Pristup informacijama:** Svako ima jednako pravo da “zakuca na naša vrata”, bez obzira na primanja, status, jezik ili uvjerenja, te bude tretiran dostojanstveno i s poštovanjem. Građanima treba omogućiti da pronađu i pristupe informacijama o njihovim pravima na najefikasniji način. Jednak pristup informacijama potrebno je omogućiti posebno onima kojima je pomoć najpotrebnija, jer imaju skromne prihode ili pripadaju ranjivim skupinama zbog invaliditeta, socijalne isključenosti ili nekog drugog razloga.
- **Savjet:** Građani moraju imati pristup nezavisnoj, povjerljivoj i nepristranoj službi kojoj mogu vjerovati. Uloga službe se ogleda u savjetovanju građana direktno, davanjem priručnika za samopomoć ili nekog drugog interaktivnog alata. U svim navedenim slučajevima, građani bi trebali dobiti uslugu i skrb jednakog kvaliteta.
- **Aktivna pomoć:** Građani ne bi trebali biti prepušteni situacijama iz kojih ne znaju naći izlaz ili situacijama kada moraju svaki put kada im zatreba pravna pomoć cijeli proces počinjati ispočetka. U malom broju slučajeva potrebno je ići korak dalje, tj. saradivati s uže specijaliziranim službama (npr. u slučaju dugovanja, stambenih ili socijalnih pitanja), službama koje pružaju besplatnu pravnu pomoć ili službama za pripremu upravnih ili sudskih poziva. Postoji konsenzus da je najispravniji pristup omogućiti građanima da sva pitanja riješe u jednoj službi, jer mnogi građani imaju niz međusobno povezanih pitanja, kao što su stambena pitanja, socijalna naknada, plaće ili mirovine, te očekuju da će pronaći barem prvi

⁴ Regionalni i horizontalni programi Ref. EuropeAid/132438/C/ACT/Multi.

odgovor u prvoj službi kojoj se obrate, a da pri tom ne budu upućeni na neku drugu službu. Ovakav pristup također preferiraju i oni koji financiraju ove vrste usluga, a pogotovo u vrijeme smanjenja javne potrošnje. Zato je potrebno potaknuti savjetodavne službe koje imaju veće kapacitete da međusobno surađuju, a one sa manjim kapacitetima da se spajaju u veće jedinice na širem geografskom prostoru čime bi se postigla bolja ekonomičnost rada.

Pružanje pomoći, savjeta i informacija građanima za davaoce usluga predstavlja veoma važan aspekt rada, ali to ne treba biti njihov jedini cilj. Preventivno djelovanje tj. aktivnosti koje se sprovode kako bi se doprinijelo otkrivanju uzroka problema i njihovom rješavanju od iznimne je važnosti i dobiti za sve građane, ne samo one koji se obraćaju službama za pomoć. Iskustva stečena u okviru projekta "Triple A" mogu se koristiti za pronalaženje općih rješenja za otklanjanje povrede prava i poboljšanje položaja onih koji nemaju pristup ovom servisu te dio dokumenta koji može poslužiti kao osnova za zagovaranje izmjena postojećih propisa i politika.

U okviru projekta planirana su dva glavna rezultata:

- Uspostava funkcionalne mreže pružatelja savjeta, informacija i pravne pomoći "Trostruko A" čija je **misija** da osigura jednak pristup pravdi i zaštiti ljudskih prava za sve građane u EU, Zapadnom Balkanu i Turskoj kroz pružanje kvalitetnih usluga. **Cilj mreže** je da ojača kapacitete svojih članica, promovira suradnju sa ostalim akterima u ovom procesu i podrži napore zemalja kandidata i potencijalnih kandidata u procesu pridruživanja za punopravno članstvo u EU. Mreža se temelji na setu samoregulirajućih principa za rad NVO, tzv. "Standardi kvaliteta", koji promoviraju otvoren i transparentan rad organizacija civilnog društva kao osnov za unapređenje njihovog položaja u odnosu na građane, vlasti i donatore.
- Provedba regionalnih zagovaračkih kampanja baziranih na podacima koji su dobijeni u direktnom kontaktu sa korisnicima usluga kroz definiranje preporuka koje se tiču ključnih reformi u oblasti pristupa pravdi, finansiranja besplatne pravne pomoći iz proračuna i priznavanju organizacija civilnog društva kao kredibilnih pružatelja usluga u oblasti savjetovanja, informiranja i besplatne pravne pomoći.

Nacionalni zagovarački planovi će predstavljati osnovu za sprovođenje aktivnosti zagovaranja u regionu. Oni su bazirani na sveobuhvatnoj analizi postojećeg sistema za pružanje savjeta, informacija i pravne pomoći koja je sprovedena u periodu 2015–2016 i podacima koji su prikupljeni u direktnom kontaktu sa građanima i konsultacijama sa predstavnicima NVO i institucija, te predstavnicima EU, međunarodnih organizacija i stručnjaka iz ove oblasti.

Historijski kontekst

Pravo na besplatnu pravnu pomoć već samo po sebi predstavlja ljudsko pravo, no istovremeno čini i preduslov za uživanje drugih ljudskih prava, primjerice prava na pošteno suđenje i prava na djelotvoran pravni lijek. Navedena prava su nedvosmisleno izražena u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (UDHR) i članu 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima (ECHR), a čine okosnicu principa pristupa pravdi.⁵ Cilj besplatne pravne pomoći jeste uklanjanje prepreka koje onemogućavaju pristup pravdi što se čini pružanjem pomoći onim osobama koje u suprotnom slučaju ne bi bile u mogućnosti podnijeti troškove pravnog zastupanja i pravne zaštite. Ovo pravo doprinosi jačanju povjerenja javnosti na jednak pristup pravdi i pred domaćim i pred međunarodnim sudovima.⁶ Konačno, pristup pravdi jeste osnovno ljudsko pravo zagantovano Ustavom Bosne i Hercegovine i suštinski važan gradivni element funkcionalnog sistema vladavine prava.⁷

Bosna i Hercegovina se i dalje nalazi u fazi poslijeratne rekonstrukcije i obnove, a transformirala se u modernu demokratsku državu čija je obaveza osiguravanje zaštite ljudskih prava svih svojih građana, bez izuzetaka i u skladu sa međunarodnim standardima.⁸ Zakon o pružanju pravne pomoći iz bivše Jugoslavije koji je donesen 1977.⁹ nije stavljen van snage, ali je zbog okolnosti koje su nastale u periodu nakon donošenja zakona, neprimjenjiv u praksi. Ovaj zakon je veoma široko definirao pružatelje pravne pomoći te naglašavao ulogu općina i radničkih kolektiva kao glavnih institucija za pružanje pravne pomoći, savjeta i informacija građanima. U ovom sistemu, za koje mnogi misle da je bio efikasan, općine su uspostavile kancelarije za pružanje pravne pomoći i savjeta građanima u pripremi pravnih dokumenata i zastupanja na sudovima. Najveći broj predmeta se odnosio na zaštitu prava iz radnog odnosa, zaštitu osoba sa invaliditetom, porodica poginulih boraca te osoba u stanju socijalne potrebe. Jedan broj općina u BiH i danas ima otvorene kancelarije za pružanje pravne pomoći građanima ali uglavnom iz domena davanja savjeta iz oblasti imovinskih prava, urbanizma i socijalne zaštite.

Zbog evidentnih manjkavosti postojećeg sistema u poslijeratnom periodu dio nevladinih organizacija, koje su se do tada bavile zaštitom osnovnih ljudskih prava, opredjeljuje se da radi na polju pružanja savjeta, informacija i besplatne pravne pomoći. Njihov rad je u prvim godinama prevashodno bio usmjeren na pomoć povratnicima, raseljenim osobama, izbjeglicama i civilne žrtve rata. Danas kada se Bosna i Hercegovina suočava sa velikim razvojnim izazovima i visokim stepenom siromaštva građana, sistem besplatne pravne pomoći, savjeta i informacija sve više dobija na značaju. Jedan broj nevladinih organizacije se specijalizirao za davanje usluga kategorijama kao što su Romi, djeca bez roditeljskog staranja, žrtve porodičnog nasilja, samohrane majke, žrtve trgovine ljudima, žrtve diskriminacije, radnici, nezaposleni, LGBT osobe. Donošenjem Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći na nivou Republike Srpske, Distrikta Brčko i osam kantona uspostavljeni su zavodi i centri za besplatnu pravnu pomoć.

⁵ Golubović, K. (2015). *Evropski standardi pravičnosti u upravnom zakonodavstvu i praksi*. Doktorska disertacija, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

⁶ Ibid.

⁷ Ured visokog predstavnika u BiH: Opći okvirni sporazum: Annex 4 – Ustav Bosnie i Hercegovine. 14. decembar 1995.

⁸ Qorraj, G. (2010). *Integrating the Western Balkans in the European Union: Overcoming Political and Economic Constraints*. European perspectives – Journal on European Perspectives of the Western Balkan, 1-14.

⁹ "Sl. list SRBiH", br. 11/77

UNDP je 2012. godine podržao osnivanje Mreže pružalaca besplatne pravne pomoći¹⁰ u BiH koja danas broji 16 organizacija koje pružaju usluge besplatne pravne pomoći. Potpisivanjem Memoranduma o razumijevanju, ove organizacije su uspostavile jedinstvenu platformu za razmjenu stručnih mišljenja između institucija i NVO koje sudjeluju u razvoju, primjeni i promoviranju standarda za pružanje pravne pomoći.

Pravni okvir za usluge pružanja informacija i pomoći građanima u Bosni i Hercegovini

Član II Ustava Bosne i Hercegovine, Ljudska prava i osnovne slobode, govori da se prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (ECHR) i njenim protokolima primjenjuju u Bosni i Hercegovini i imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.¹¹ U skladu s tim, navedenim Članom se propisuje da će “Bosna i Hercegovina i oba entiteta (...) osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda”; nadalje se navodi da su “prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima [...] se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini”, kao i da “imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.”¹²

Pravo na pristup informacijama

Jedan od najbitnijih pravnih instrumenata u smislu pružanja informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći građanima u Bosni i Hercegovini jeste Zakon o slobodi pristupa informacijama – ZOSPI (eng. Freedom of Information Act – FOIA). Zakon je ratifikovan na državnom i entitetskom nivou,¹³ 2001. godine, na zahtjev Visokog predstavnika (OHR) za Bosnu i Hercegovinu za poduzimanje te mjere. Zahvaljujući ovom zakonu, građanima i grupama iz sfere civilnog društva daje se mogućnost podnošenja zahtjeva za pristup javnim informacijama. Zakon propisuje da: “Svako fizičko ili pravno lice ima pravo pristupa ovim informacijama u najvećoj mogućoj mjeri, u skladu sa javnim interesom, te da javni organi imaju odgovarajuću obavezu da saopšte te informacije.”¹⁴ Uprkos činjenici da se primjena ovog zakona pokazala neujednačenom,¹⁵ u skorije vrijeme je postao relativno glavni instrument kojim se NVO-e i grupe iz sfere civilnog društva koriste kako bi priskrbile javne podatke, uključujući i organizacije koje pružaju besplatnu pravnu pomoć.¹⁶ Postoji niz studija¹⁷ koje ilustruju da

¹⁰ <http://mrezapravnepomoci.org/ba/>

¹¹ Demir, E. (2013). *Pristup pravdi: Pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Asocijacija za demokratske inicijative.

¹² Ibid.

¹³ Zakon o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini (“Službeni list BiH”, br. 28/00, 45/06, 102/09, 62/11), Zakon o slobodi pristupa informacijama u Federaciji Bosni i Hercegovini (“Službene novine FBiH”, br. 32/01, 48/11) i Zakon o slobodi pristupa informacijama u Republici Srpskoj (“Službeni glasnik RS”, br. 20/01).

¹⁴ ZOSPI, Član 1.

¹⁵ Hodžić, A. (2011) *Making government transparent and accountable: Enabling access to information*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH. [Internet] Dostupno na: http://www.osfbih.org.ba/images/Prog_docs/PDFP/pdfp_10-11/Studies/ENG_59_Amra_Hodzic.pdf

¹⁶ Savić, M. (2011). *Dokle je došao moj predmet? Primjena Zakona o slobodi pristupa informacijama u sektoru pravde*. Sarajevo: Mreža pravde u Bosni i Hercegovini. [Internet] Dostupno na: <http://www.mrezapravde.ba/mpbh/latinica/txt.php?id=15>

¹⁷ Hodžić, A. (2011) *Making government transparent and accountable: Enabling access to information*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH. [Internet] Dostupno na: http://www.osfbih.org.ba/images/Prog_docs/PDFP/pdfp_10-11/Studies/ENG_59_Amra_Hodzic.pdf

se ZOSPI mnogo uspješnije primjenjuje na nivou države nego na nivou entiteta, kantona i jedinica lokalne uprave. ZOSPI osigurava bolju zaštitu individualnih i kolektivnih ljudskih prava, dok novinari i aktivisti za ljudska prava ovaj zakon koriste kao instrument u nadziranju primjene ljudskih prava.¹⁸

Parlamentarna skupština BiH trenutno razmatra izmjene ZOSPI kojima bi se u značajnoj mjeri organizirao javni pristup informacijama i dokumentima.¹⁹ Na primjer, predloženim amandmanima se onemogućava saopćavanje svih javnih dokumenata koji sadrže lične podatke. Ti podaci se tiču informacija od velikog značaja za javnost, kao što su korištenje javnih sredstava namijenjenih za socijalnu zaštitu, naknade za zdravstvene usluge i nezaposlenost, podaci koji se odnose na rad nositelja javnih funkcija, sve sudske odluke koje nisu uvrštene na ograničenu listu "odluka od opšteg značaja za javnost" ("iz predmeta ratnih zločina, organizovanog kriminala, korupcije, terorizma, poreske utaje kao i u ostalim predmetima koji predstavljaju predmete od javnog interesa"), kao i informacije koje se odnose na sudske postupke čije je provođenje u toku ili čak i nakon donošenja presude.²⁰ Veliki broj NVO su se obratile Ministarstvu pravde BiH u toku postupka javnih konsultacija s ciljem da se zadrži postojeća forma pristupa javnim informacijama. Ostaje da se vidi da li će ova inicijativa civilnog društva biti uspješna i spriječiti usvajanje predloženih izmjena zakona ZOSPI.

Pružanje pravne pomoći

Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći

U Bosni i Hercegovini ne postoji zakon o besplatnoj pravnoj pomoći koji bi utvrđivao minimum prava građana u pogledu pružanja besplatne pravne pomoći²¹ dok su zakoni o besplatnoj pravnoj pomoći doneseni u Republici Srpskoj, Brčko distriktu, te u osam od ukupno deset kantona u FBiH.²² BiH se "opredijelila za svojevrsno partikularno i decentralizovano uređenje instituta besplatne pravne pomoći"²³ tako da je pravo na besplatnu pravnu pomoć regulisano različitim pravnim aktima koji postaju "izvor diskriminacije."²⁴

Evropska komisija (EC) insistira da Ministarstvo pravde osigura najširu moguću podršku za zakon o BPP u parlamentarnoj proceduri, uključujući i naknadne amandmane; također ističe i važnost garantovanja besplatne pravne pomoći svim građanima od strane nadležnih organizacija.²⁵

Pravno definiran sistem besplatne pravne pomoći²⁶ u Bosni i Hercegovini trenutno postoji u:

11/Studies/ENG_59_Amra_Hodzic.pdf; Vidjeti također: US Department of State. (2012). *2011 Human Rights Reports: Bosnia and Herzegovina*. [Internet] Dostupno na: <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2011/eur/186336.htm>

¹⁸ Institucija ombudsmana za ljudska prava u BiH je zadužena za praćenje provedbe Zakona, a svaka javna ustanova je dužna imenovati osobu ili osnovati odjel zadužen za davanje informacija za javnost. U slučaju javnih ustanova koje ne pružaju traženu informaciju, građanin može napraviti žalbu u upravnom postupku, ali rješavanje ovih žalbi je dugo i komplicirano.

¹⁹ Centar za istraživačko novinarstvo (2013). *Zakon o kojem se javnost ne pita: zaštita ličnih podataka ili zaštita institucija?* Klix.ba, 23. april 2013. [Internet] Dostupno na: <http://www.klix.ba/vijesti/bih/zakon-o-kojem-se-javnost-ne-pita-zastita-licnih-podataka-ili-zastita-institucija/130423122>

²⁰ Zakon o zaštiti ličnih podataka u Bosni i Hercegovini ("Službeni list BiH", br. 49/06, 76/11, 89/11)

²¹ Sabrihafizović, Dž., Milanović M., Rešidović, E. (2012). *Sistem Besplatne Pravne Pomoći u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Razvojni Program Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP).

²² Ibid.

²³ Čizmić, J. (2011) *Pružanje besplatne pravne pomoći u Bosni i Hercegovini s osvrtom na iskustva Republike Hrvatske*. Centar za ljudska prava u Mostaru.

²⁴ UNDP (2012). *Access to Justice – Supporting the Rule of Law and Transitional Justice*. [Internet] Dostupno na: http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/operations/projects/crisis_prevention_and_recovery/access_to_justice.html [pristupljeno 29. septembra 2015].

²⁵ Ibid.

²⁶ UNDP (2012). *Access to Justice – Supporting the Rule of Law and Transitional Justice*. [Internet] Dostupno na:

- Republici Srpskoj (Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, 2008)²⁷
- Brčko distriktu Bosne i Hercegovine (Zakon o kancelarijama za pravnu pomoć Brčko distrikta, 2007)²⁸
- Zeničko-dobojskom kantonu (Zakon o zavodu za pružanje besplatne pravne pomoći, 2014)²⁹
- Zapadno-hercegovački kanton (Zakon o Županijskom zavodu za pravnu pomoć, 2008)³⁰
- Tuzlanskom kantonu (Zakon o pružanju pravne pomoći, 2008)³¹
- Posavskom kantonu (Zakon o pružanju pravne pomoći Županije Posavske, 2010)³²
- Unsko-sanskom kantonu (Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći, 2012)³³
- Kantonu Sarajevo (Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći, 2012)³⁴
- Bosansko-podrinjskom kantonu (Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći, 2013)³⁵
- Hercegovačko-neretvanski kanton (Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći, 2013).³⁶

U pogledu oblika pravne pomoći koja se nudi građanima u ovim područjima, prepoznati su sljedeći oblici pravne pomoći:

- usmeni savjeti o svim pravima i obavezama³⁷
- pomoć u popunjavanju obrazaca i sastavljanju svih vrsta podnesaka³⁸
- zastupanje u upravnom postupku³⁹
- zastupanje u sudskom postupku (s izuzetkom RS)⁴⁰
- pisanje žalbi⁴¹
- pravna pomoć u postupcima mirnog rješavanja sporova (medijacije)⁴²

Besplatna pravna pomoć se pruža u sljedećim postupcima:

http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/operations/projects/crisis_prevention_and_recovery/access_to_justice.html [pristupljeno 29. septembra 2015].

²⁷ Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći Republike Srpske (2008). [Internet] Dostupno na: http://aarhus.ba/sarajevo/images/docs/Zakon_o_besplatnoj_pravnoj_pomoci_120_08.pdf

²⁸ Zakon o kancelarijama za pravnu pomoć Brčko distrikta (2007). [Internet] Dostupno na: <http://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Zakon%20o%20Kancelariji%20za%20pravnu%20pomoc-/000%2019-07%20Zakon%20o%20Kancelariji%20za%20pravnu%20pomoc-%20Brc--ko%20Distrikta%20BiH.pdf>

²⁹ Zakon o zavodu za pružanje besplatne pravne pomoći (2014). [Internet] Dostupno na: <http://www.zdk.ba/propisi/category/44-zakoni>

³⁰ Zakon o Županijskom zavodu za pravnu pomoć (2008). [Internet] Dostupno na: <http://skupstina-zzh.ba/opsirnije.asp?id=127>

³¹ Zakon o pružanju pravne pomoći (2008). [Internet] Dostupno na: http://www.vladatk.kim.ba/vlada/Dokumenti/Zakoni/2009/zakon_o_pruzanju_pravne_pomoci_10_2008.pdf

³² Zakon o pružanju pravne pomoći Županije Posavske (2010). [Internet] Dostupno na: <http://zp.mrezapravnepomoci.org/zatrazite-pravnu-pomoc/zakonska-legislativa>

³³ Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći (2012). [Internet] Dostupno na: <http://usk.mrezapravnepomoci.org/zatrazite-pravnu-pomoc/zakonska-legislativa>

³⁴ Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći (2012). [Internet] Dostupno na: <http://zbp.gov.ba/sites/zbp.gov.ba/files/2015-12/ks%20zakon%20o%20pruzanju%20besplatne%20pravne%20pomoci%20kantona%20sarajevo.pdf>

³⁵ Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći (2013). [Internet] Dostupno na: <http://mrezapravnepomoci.org/ba/preuzimanja/zakoni-pravilnici-i-obraci?download=27:zakon-o-pruzanju-besplatne-pravne-pomoci-bosansko-podrinjskog-kantona>

³⁶ Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći (2013). [Internet] Dostupno na: <http://www.vlada-hnz-k.ba/hr/zakoni-dokumenti/zakon-o-pru%C5%BEanju-besplatne-pravne-pomo%C4%87i-hn%C5%BE>

³⁷ Vaša prava BiH (2013). *Analiza besplatne pravne pomoći u kontekstu potreba građana i statusa pružalaca besplatne pravne pomoći.*

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Vaša prava BiH (2013). *Analiza besplatne pravne pomoći u kontekstu potreba građana i statusa pružalaca besplatne pravne pomoći.* Sarajevo.

- krivičnom
- parničnom
- vanparničnom
- izvršnom
- upravnom
- drugim predmetima, kako je propisano različitim zakonima.⁴³

Zakon o krivičnom postupku BiH

Osim neujednačenih propisa o besplatnoj pravnoj pomoći, državni Zakon o krivičnom postupku,⁴⁴ kao i entitetski⁴⁵ zakoni o krivičnom postupku, također prepoznaju pravo na besplatnu pravnu pomoć u Bosni i Hercegovini. Navedena pravila postupka navode da optuženi ima pravo na postavljanje branitelja od strane suda ukoliko zbog slabog imovnog stanja nije u mogućnosti snositi troškove odbrane, ali samo u slučaju kada se postupak vodi za krivično djelo za koje se može izreći kazna zatvora tri godine ili teža kazna; ili kada to nalažu interesi pravičnosti. Okolnosti pod kojima osumnjičena osoba mora imati branitelja utvrđene su Zakonom o krivičnom postupku BiH.⁴⁶ Pravno zastupanje u sudskom postupku pred Sudom BiH mogu pružiti isključivo advokati koji su ovlašteni da obavljaju advokatsku djelatnost i koji su uvršteni u Imenik advokata u Federaciji Bosne i Hercegovine ili isti Imenik u Republici Srpskoj.⁴⁷ Na nivou BiH, Zakon o krivičnom postupku propisuje da zaposlenici posebnih organa koji pružaju besplatnu pravnu pomoć ne mogu zastupati pred Sudom Bosne i Hercegovine, na nivou RS uvjeti koji su predviđeni Zakonom o krivičnom postupku propisuju da u krivičnim postupcima pravo zastupanja ima advokat što isključuje mogućnosti zastupanja predstavnika Centra za pravnu pomoć, dok prema Zakonu o krivičnom postupku FBiH zaposlenici organa koji pružaju besplatnu pravnu pomoć mogu zastupati u krivičnim postupcima.

Zakon o parničnom postupku pred Sudom BiH

Zakoni o krivičnom postupku (i propisi o BPP) ne propisuju jasno da li žrtve ili oštećeni imaju pravo na BPP.⁴⁸ Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka⁴⁹ i Zakonom o programu zaštite svjedoka u Bosni i Hercegovini je osigurano da se osobama pod prijetnjom i drugim ugroženim svjedocima⁵⁰ priušti zagarantovana BPP. Ipak, nije precizirano na koji način se pruža i finansira BPP za

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Zakon o kaznenom postupku BiH ("Službeni list BiH", br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09). [Internet] Dostupno na: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=4&id=40&jezik=e>

Zakon o kaznenom postupku na snazi u Federaciji BiH. [Internet] Dostupno na:

<http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=4&id=42&jezik=e>

Zakon o kaznenom postupku Republike Srpske. [Internet] Dostupno na:

<http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=4&id=43&jezik=e>

Zakon o kaznenom postupku Brčko distrikta. [Internet] Dostupno na:

<http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=4&id=44&jezik=e>

⁴⁵ Zakon o parničnom postupku ("Sl. novine FBiH", br. 53/03, 73/05 i 19/06); Zakon o parničnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 58/03); Zakon o parničnom postupku Brčko distrikta ("Sl. glasnik Brčko distrikta" 8/09, 52/10).

⁴⁶ Zakon o kaznenom postupku BiH, Član 46, propisuje da osobu koja je optužena za kazneno djelo mora zastupati advokat ako je optuženi nijem ili gluh kao i u drugim okolnostima koje se odnose na navodno kazneno.

⁴⁷ Zakon o kaznenom postupku BiH, Član 39 and Zakon o Sudu Bosne i Hercegovine, ("Službeni list BiH", br. 28/00, 15/02, 16/02, 24/02, 03/03, 37/03, 42/03, 04/04, 09/04, 35/04, 61/04, 32/07, 49/09, 74/09, 97/09), Član 12; pogledati također Zakon o advokaturi Federacije BiH, ("Službene novine FBH", br. 25/02, 29/03) i Zakon o advokaturi Republike Srpske ("Službeni glasnik RS", br. 37/02, 30/07, 59/08).

⁴⁸ Sabrihafizović, Dž., Milanović M., Rešidović, E. (2012). *Sistem Besplatne Pravne Pomoći u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Razvojni Program Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP).

⁴⁹ Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka ("Službeni list BiH", no. 03/03, 21/03, 61/04, 55/05).

⁵⁰ Zakon o programu zaštite svjedoka u Bosni i Hercegovini ("Službeni list BiH", no. 29/04).

svjedoke.⁵¹ Izvještaji OSCE-a govore da pravna pomoć za svjedoke do sada nije integrisana u zakone o krivičnom postupku.⁵²

Zakoni o parničnom postupku u BiH

U slučaju građanskih predmeta, zakoni o parničnom postupku u BiH⁵³ navode da sud može osloboditi stranku plaćanja troškova postupka ukoliko stranka prema svom općem imovnom stanju ne može podmiriti troškove bez štete za nužno izdržavanje sebe ili svoje porodice. Oslobođanje od plaćanja troškova postupka uključuje oslobođanje plaćanja sudskih naknada i taksi, dok besplatne usluge advokata čine drugi proces koji je usmjeren u pravcu pružatelja BPP. Shodno tome, u parničnim postupcima na cijelom području BiH raspoloživost pravne pomoći je ograničena. U slučaju upravnog postupka, BPP nije regulirana zakonima o upravnom postupku u BiH (zakonom na nivou države, dvama entitetskim zakonima i jednim zakonom u Brčko distriktu)⁵⁴ i u njima nema pomena besplatne pravne pomoći. Unatoč tome, pomenuti zakoni sadrže odredbe o principu pomoći neukim strankama. Prema tom principu, organ koji vodi postupak stara se za pravičnost postupka kao i da ne dođe do povrede prava stranke ukoliko se radi o neukoj osobi. Uprkos činjenici da pomenuta odredba ne uključuje pravo na angažovanje advokata ili drugu vrstu stručnog zastupanja, odredba poziva javne institucije da građanima obezbijede pravnu pomoć, savjet i informacije. Obično je slučaj da općinski organi i sudovi imenuju osoblje (ponekad i odjele) za pružanje pomoći građanima u vezi sa popunjavanjem dokumentacije u upravnom postupku.

Pravne odredbe i srodne profesije

Kodeks advokatske etike FBiH advokatima nalaže da besplatno pružaju pravnu pomoć socijalno ugroženim osobama i da preuzmu zastupanje ovih osoba kada je to potrebno i kada to naloži upravni organ Advokatske komore.⁵⁵ Kodeks etike advokata RS također navodi da je advokat dužan pružiti pravnu pomoć stranki za koju zna da nije u mogućnosti da plati troškove usluge, te strankama kojima također može biti dodijeljena prema rasporedu utvrđenom od strane Advokatske komore RS.⁵⁶ Analiza koju je provela organizacija American Bar Association Rule of Law Initiative (ABA ROLI) navodi sljedeće: "U praksi se ova etička obaveza primjenjuje isključivo kroz saradnju komora koje dostavljaju spiskove raspoloživih advokata koji su spremni da budu postavljeni od strane suda kao branitelji koji zastupaju socijalno ugrožene stranke."⁵⁷ Uz to, navedeno je da advokati koji zastupaju socijalno ugrožene stranke, pod okriljem komora, imaju mogućnost da značajno povećaju svoje prihode iznad prosjeka za advokate u Bosni i Hercegovini.⁵⁸

⁵¹ Sabrihafizović, Dž., Milanović M., Rešidović, E. (2012). *Sistem Besplatne Pravne Pomoći u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Razvojni Program Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP).

⁵² Misija OSCE-a u BiH (2010). *Zaštita i podrška svjedoka u predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini: Prepreke i preporuke godinu dana nakon usvajanja Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina*. [Internet] Dostupno na: www.oscebih.org/Download.aspx?id=65&lang=EN

⁵³ Zakon o parničnom postupku pred Sudom Bosne i Hercegovine ("Službeni list BiH", no. 36/04, 84/07, 58/13)

⁵⁴ Zakon o upravnom postupku ("Sl. novine FBiH", broj 2/98-33 i 48/99-1861); Zakon o opštem upravnom postupku ("Sl. glasnik RS", broj 13/02-1 i 87/07-15-ispravka); Zakon o upravnom postupku Brčko distrikta BiH ("Sl. glasnik BD BiH", br. 3/00-1, 5/00-164, 9/02-665, 8/03-513, 8/04-341, 25/05-887, 8/07-279, 10/07-384, 19/07-893, 2/08-45 i 36/09-881) i Zakon o upravnom postupku ("Sl. glasnik BiH", br. 29/02-783, 12/04-1191, 88/07-10700 i 93/09-1)

⁵⁵ American Bar Association Rule of Law Initiative – ABA ROLI (2014). *Comparative Analysis of Criminal Defense in Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Macedonia and Serbia*. Report. Washington: USAID.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Podaci bazirani na intervjuima koji su urađeni u toku izrade izvještaja koji je sačinio ABA ROLI za BiH na temu besplatna pravna pomoć.

Primjena postojećih propisa u praksi – Izazovi sa kojim se suočavaju pružatelji usluga Trostruko A

Evropska komisija u svom Izvještaju o napretku Bosne i Hercegovine u 2015. godini navodi da je: “Sistem besplatne pravne pomoći u Bosni i Hercegovini i dalje fragmentiran i još uvijek nije reguliran u nekim kantonima u Federaciji”, a bilježi i da Okvirni zakon o besplatnoj pravnoj pomoći još uvijek nije usvojen: “U pogledu procesnih prava, pravni i institucionalni okvir za besplatnu pravnu pomoć je i dalje nepotpun, neujednačen i diskriminatorski, jer preduvjeti za besplatnu pravnu pomoć nisu ispunjeni ni na jednom nivou, uključujući i državni nivo. Minimum zajedničkih standarda za besplatnu pravnu pomoć treba uskladiti između različitih nivoa vlasti i uključiti ga u pravni okvir tamo gdje nedostaje. Nevladine organizacije i dalje aktivno pružaju besplatnu pravnu pomoć bez postojanja usklađenih propisa koji bi važili u cijeloj zemlji.”⁵⁹

Pružanje pravnih informacija, savjeta i ostalih potrebnih usluga danas služi kao ilustracija postojećeg političkog sistema u državi; karakterizira ga značajna decentraliziranost i rezultat je napora koje ulažu različite zainteresovane strane, uključujući državne institucije, NVO i međunarodne organizacije.⁶⁰

Iako je širom države uspostavljeno više asocijacija/institucija za pružanje BPP, u određenom broju kantona one i dalje nisu prisutne, što je slučaj u Livanjskom i Srednjobosanskom kantonu.⁶¹ Na osnovu toga se može zaključiti da pristup pravdi u obliku besplatne pravne pomoći nije dostupan građanima naseljenim u ruralnim područjima, već samo onima u većim gradovima i nekoliko manjih gradova. To proizvodi nezadovoljstvo među korisnicima socijalne pomoći i osobama sa invaliditetom zbog toga što su primorani putovati do najbližeg grada kako bi dobili besplatnu pravnu pomoć.⁶²

Institucije uspostavljene u svrhu pružanja BPP u BiH uživaju različite statuse unutar upravnih struktura, ovisno o tome u kojem regionalnom području djeluju.⁶³ Kancelarija Brčko Distrikta je sastavni dio pravosuđa Distrikta i ima status nezavisnog organa BD i izvještaj o svom radu podnosi Pravosudnoj komisiji BD. Za razliku od Kancelarije BD, kantonalni zavodi za pružanje pravne pomoći imaju status samostalnih upravnih organizacija, a Centar za pružanje pravne pomoći RS je upravna organizacija u sastavu Ministarstva pravde RS i za svoj rad odgovara Ministarstvu. Shodno tome i status zaposlenih unutar organa koji pružaju pravnu pomoć je različit. Zaposlenici u Kancelariji BD imaju status zaposlenika u pravosuđu, a u Centru za pružanje pravne pomoći RS i kantonalnim zavodima za besplatnu pravnu pomoć zaposlenici imaju status državnih službenika. „Unutrašnja organizacija također je različita i ona umnogome zavisi od finansijskih resursa pojedinih teritorijalnih jedinica. Tako su pružaoci pravne pomoći u Kancelariji BD advokati, čime su otklonjene sve dileme u vezi s pravom na zastupanje u svim postupcima. Međutim, u Centru RS i zavodima kantona pružaoci pravne pomoći nemaju status advokata, niti bi ga mogli imati prema postojećim zakonima o advokaturi.”⁶⁴

⁵⁹ http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_bosnia_and_herzegovina.pdf

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Demir, E. (2013). *Pristup pravdi: Pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Asocijacija za demokratske inicijative.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Sabrihafizović, Dž., Milanović M., Rešidović, E. (2012). *Sistem Besplatne Pravne Pomoći u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Razvojni Program Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP), str 11

Postoji razlika i u pogledu kriterija i postupaka za odobravanje besplatne pravne pomoći, a u ovisnosti o jurisdikciji pružalaca besplatne pravne pomoći, što otvara prostor za primjenu različitih i neujednačenih praksi prema građanima.⁶⁵ Izvještaj o pristupu pravdi u Bosni i Hercegovini iz 2013. godine navodi sljedeće: “U Tuzlanskom kantonu Zavod za besplatnu pravnu pomoć može pružati pravnu pomoć na području cijele zemlje i predstavljati građane u slučajevima kod bilo kojeg suda ili institucije u zemlji, dok Zavod u Zeničko-dobojskom kantonu, koji, iako pruža pravnu pomoć svim građanima BiH, građane može zastupati samo pred kantonalnim sudovima i institucijama.⁶⁶ Prema Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći Republike Srpske pravna pomoć i zastupanje se ne pruža pred upravnim tijelima i upravnim postupcima.”⁶⁷

Postojeći sistem BPP ne posmatra izbjeglice kao posebnu kategoriju kojoj je potrebna BPP; to je pitanje od velike važnosti obzirom da su raseljene osobe finansijski najugroženija kategorija društva. Ove osobe su izložene egzistencijalnoj neizvjesnosti i potencijalnoj socijalnoj isključenosti.⁶⁸

Stanje pružanja besplatne pravne pomoći i savjeta u BiH oslikava izuzetno asimetričan i decentraliziran sistem koji povećava diskriminaciju i nejednakost građana u pogledu pristupa pravdi.⁶⁹ S namjerom da se opisano stanje promijeni, međunarodna zajednica je uspostavila odnos sa više NVO kako bi ojačala njihove kapacitete za pružanje usluga pravne pomoći, dok su domaće vlasti nastojale otvoriti nove javne centre, i na entitetskom i na kantonalnom nivou.⁷⁰ Unatoč svim uložnim naporima, preostaje još niz izazova.

U određenim kantonima nije jasno da li se NVO smatraju prihvatljivim pružateljima besplatne pravne pomoći ili ne. Rijetki su, ali postoje primjeri udruživanja snaga ili saradnje između javnog i nevladinog sektora.⁷¹ Uprkos činjenici da određene organizacije iz sfere civilnog društva raspolažu potrebnim znanjima i stručnošću, vrlo je slaba njihova saradnja sa javnim institucijama.⁷² Konačno, prisutni su značajni izazovi u finansiranju besplatne pravne pomoći. Naime, veliki broj NVO tvrdi da je sve teže pronaći donatore koji su spremni održavati i produžiti njihove aktivnosti pružanja pravne pomoći, jer većina donatora smatra da se radi o aktivnostima koje trebaju biti finansirane pod pokroviteljstvom organa vlasti. Ipak, javna sredstva namijenjena za BPP su nedovoljna i institucije koje pružaju besplatnu pravnu pomoć suočene su sa različitim nedostacima.⁷³

Dostupnost informacija i usluga pravne pomoći građanima

U istraživanju koje je Asocijacija za demokratske inicijative sprovela u periodu juli – oktobar 2015. godine učestvovala su **74 organizacije/institucije od čega su 21 ili 29% javne institucije** kao što su **Kantonalni zavod** za besplatnu pravnu pomoć Bihać, Županijski zavod za besplatnu pravnu pomoć Široki Brijeg, Zavod za pružanje besplatne pravne pomoći Kantona Sarajevo, Zavod za pružanje

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Vaša prava BiH (2015). *Unaprijeđenje pristupa pravdi – Podrška uspostavljanju sistema besplatne pravne pomoći u BiH*. [Internet] Dostupno na: <http://www.vasaprava.org/?p=1270> [pristupljeno 29. septembra 2015].

⁶⁷ Demir, E. (2013). *Pristup pravdi: Pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Asocijacija za demokratske inicijative.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Mreža pružalaca besplatne pravne pomoći Bosne i Hercegovine (2015). *Mreža za koordinaciju pružalaca besplatne pravne pomoći u BiH*. [Internet] Dostupno na: <http://www.mrezaprapnepomoci.org/ba/o-nama/informacije-o-mrezi> [pristupljeno 4. oktobra 2015].

⁷⁰ Vaša prava BiH (2013). *Policy Brief: Jačanje i unapređenje pristupa pravdi u Bosni i Hercegovini*.

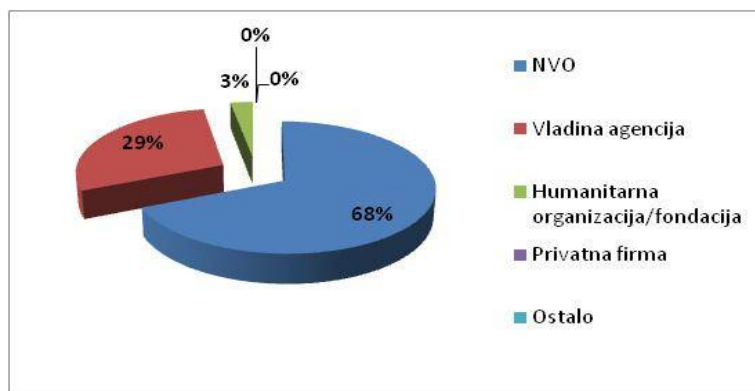
⁷¹ Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine (2013). *Strategija za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini za period od 2014. do 2018. godine*.

⁷² Ibid.

⁷³ Demir, E. (2011). *Društvena odgovornost pravosuđa u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH, 1-40.

pravne pomoći Županije Posavske, Područni uredi Orašje i Odžak, Kancelarija za pravnu pomoć Brčko distrikta, Kantonalni zavod za pružanje pravne pomoći Tuzla, Kantonalni zavod za pružanje pravne pomoći Goražde, Centar za pružanje besplatne pravne pomoći Banja Luka, te devet općinskih kancelarija/ureda za pravnu pomoć iz Zvornika, Bihaća, Vogošće, Teslića, Čitluka, Goražda, Olova, Bosanskog Šamca i Modriče, kancelarija Grada Prijedora te Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske. U istraživanju je učestvovalo **3% humanitarnih organizacija** te **68% nevladinih organizacija**.⁷⁴

Grafikon 1. Broj institucija/organizacija koje su učestvovala u istraživanju

Istraživanje je pokazalo da su sindikati veoma značajan segment pružanja pravne pomoći i zaštite prava radnika. Jako mali broj sindikata posjeduju pravnu službu u okviru svoje organizacije, a kako bi prevazišli ovaj problem, većina sindikata koristi službe entitetskih odnosno granskih sindikata, ili unajmljuju advokate kada imaju

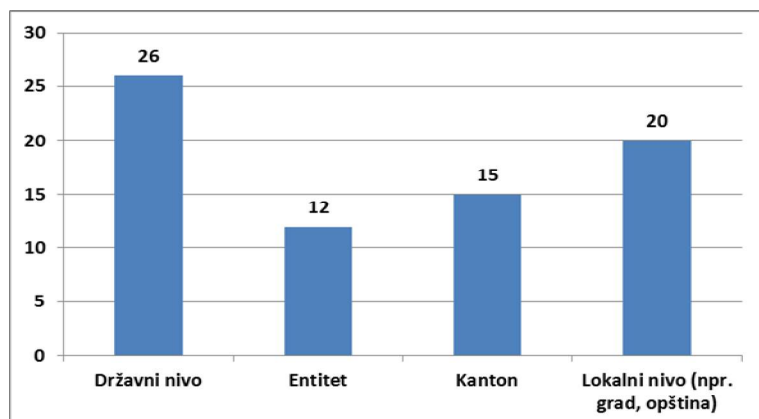
određene predmete. Općine se uglavnom bave davanjem pravnih savjeta iz oblasti upravnog prava, ali postoji tendencija ukidanja određenog broja pravnih službi unutar općina,⁷⁵ u kantonima, tj. gradovima u kojima su uspostavljeni zavodi za besplatnu pravnu pomoć. Dok se institucije finansiraju iz proračuna, humanitarne i nevladine organizacije sredstva namiču iz sredstava koje obezbijede putem projekata. Projekte besplatne pravne pomoći uglavnom finansiraju strani donatori, dok je učešće institucija u finansiranju projekata NVO u ovoj oblasti jako malo, a sredstva koja se dodjeluju za ovu vrstu aktivnosti NVO su skoro zanemariva. Radom i javnih i nevladinih organizacija u najvećem broju slučajeva upravlja direktor, 92%, dok u 8% njih upravljaju izvršni/upravni odbori. Samo 32% organizacija ima skupštinu koja je zadužena za donošenje i kontrolu sprovedbe odluka.

Najveći broj ispitanika pružatelja savjeta informacija i besplatne pravne pomoći na državnom nivou čine nevladine organizacije, dok na lokalnom nivou to čine općine. Najveća nevladina organizacija koja djeluje na državnom nivou sa svojih devet terenskih ureda u gradovima Sarajevo, Prijedor, Bosanski Petrovac, Goražde, Banja Luka, Mostar, Srebrenica, Trebinje i Tuzla je Vaša prava. Općine i dalje predstavljaju veoma važan lokalni nivo na kome građani ostvaruju svoja prava na informaciju i savjet u pogledu pravnih pitanja. U najvećem broju slučajeva općine građanima daju usmene pravne savjete, zatim pomoć pri popunjavanju formulara i različitih zahtjeva, a složenije predmete koji zahtijevaju sačinjavanje molbi i žalbi u upravnim postupcima upućuju u Zavode za besplatnu pravnu pomoć.

⁷⁴ Za potrebe analize podaci o humanitarnim i nevladinim organizacijama se dalje navode zajedno.

⁷⁵ Općina Centar Sarajevo ukinula je pravnu službu u decembru 2015. godine.

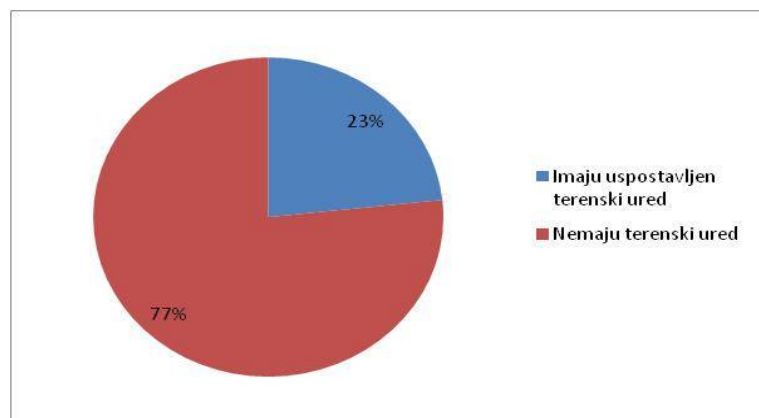
Grafikon 2. Administrativni nivo na kojem djeluju ispitanici

i Tuzla 5%.

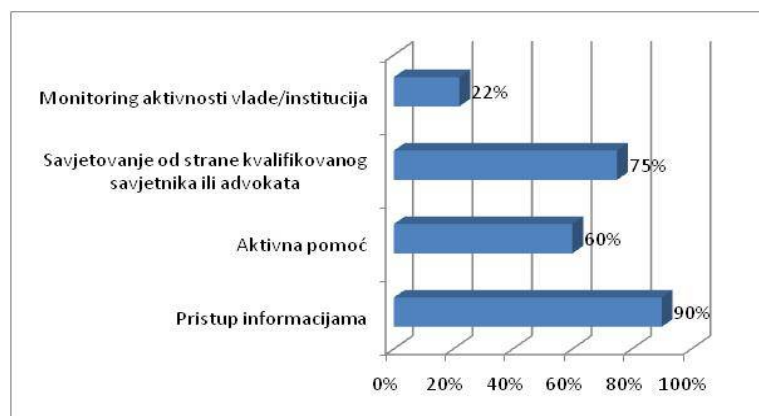
Anketa je pokazala da najveći broj ispitanika – institucija/NVO-a djeluje na državnom nivou i to 26 institucija/NVO-a, zatim na lokalnom nivou 20, dok na kantonu djeluje 15, a na nivou entiteta 12 institucija/NVO-a. Ispitanici imaju kancelarije u 30 gradova u BiH, a najveći procenat, 18%, je iz Sarajeva. Zatim slijede gradovi Banja Luka sa 14%, Bihać 7%, Brčko

Grafikon 3. Pružatelji informacija i pomoći sa terenskim uredom

Samo 23% ispitanika ima uspostavljene terenske urede i djeluje van sjedišta svoje organizacije. Ostatak od 77% ispitanika djeluje samo u gradu u kome imaju registrirani ured.

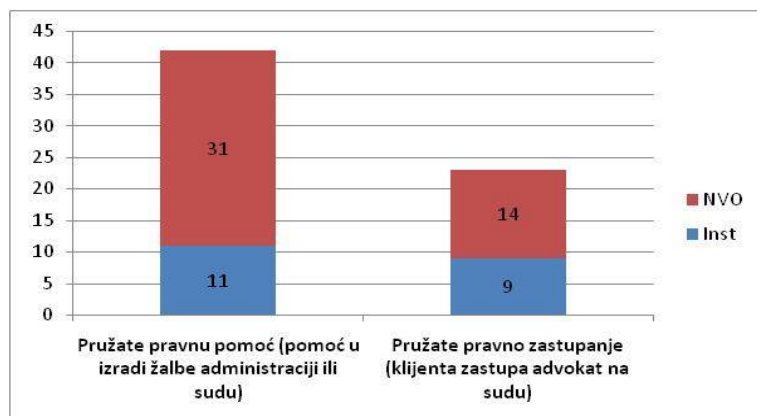
Grafikon 4. Vrsta usluge koju nude korisnicima

60% ispitanika. Većina organizacija daje više vrsta usluga, tj. 52% njih daje sve tri vrste nabrojanih usluga. 22% ispitanika se bavi monitoringom rada vlada/institucija i to su u 95% slučajeva NVO.

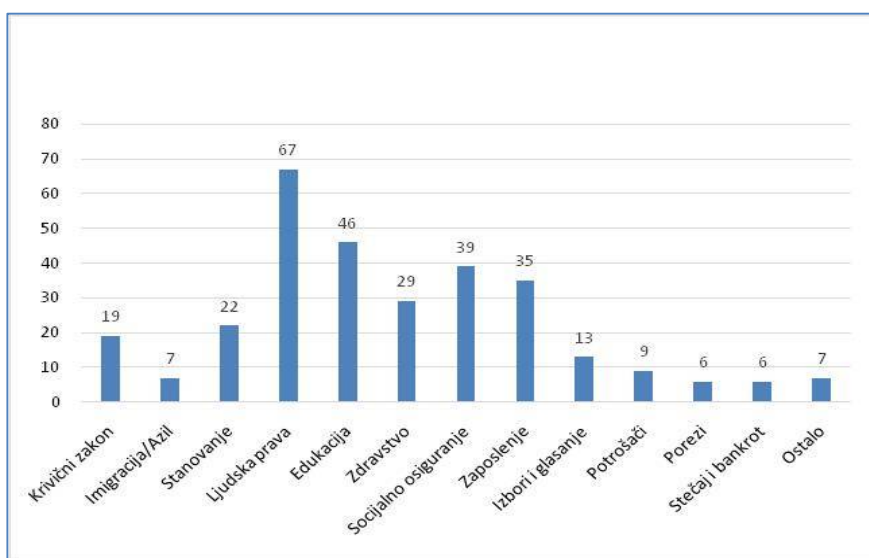
Organizacije koje su sudjelovale u anketi navode da pružaju usluge u sljedećim oblastima: pristup informacijama obezbjeđuje 90% ispitanika, savjetovanje građana od strane kvalifikovanog advokata ili savjetnika obezbjeđuje 75% ispitanika, dok aktivnu pomoć tj. pomoć u izradi žalbe administraciji ili sudu i zastupanje na sudu i u upravnim postupcima obezbjeđuje

Grafikon 5. Aktivna pravna pomoć koje nude ispitanici koji sudjeluju u istraživanju

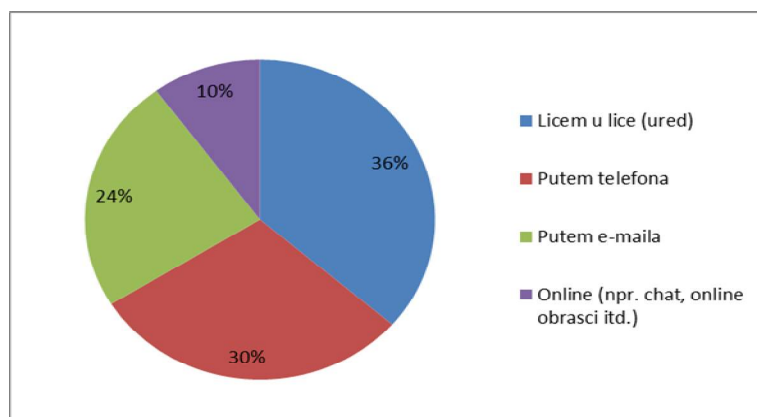
Ukupno 44 ispitanika od 73 (ili 60%) obezbjeđuju aktivnu pravnu pomoć. Jedan broj njih pruža obje vrste usluga, a jedan broj pruža samo jednu od ove dvije usluge. 42 NVO/institucije pružaju pomoć u izradi žalbe administraciji ili sudu, a 23 NVO/institucije obezbjeđuju pravno zastupanje na sudu i u upravnom postupku.

Grafikon 6. Oblasti i sektori u kojima se pružaju pravna pomoć i informacije

Navedene usluge ispitanici nude u različitim oblastima i sektorima, a najveći broj usluga pružaju u oblasti zaštite ljudskih prava, zatim obrazovanju, pružanju socijalne zaštite, te zapošljavanju.

Grafikon 7. Način na koji se usluge pružaju korisnicima

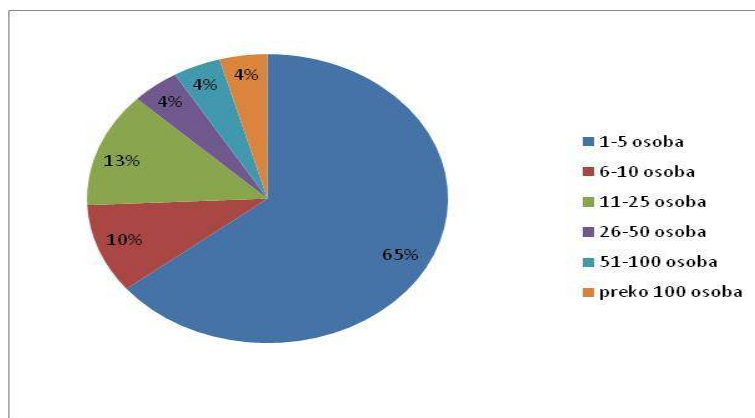

Ispitanici usluge najčešće daju neposredno u svom uredu tj. u razgovoru licem u lice sa klijentom u 36% slučajeva. Pored ovog načina pružanja usluga bitan segment se odnosi i na davanje informacija i savjeta putem telefona, 30% ispitanika, te slanjem odgovora na postavljena pitanja putem elektronske pošte, 24%. Najmanji

broj ispitanika koristi web stranicu kao interaktivan način pružanja informacija i savjeta, samo 10%.

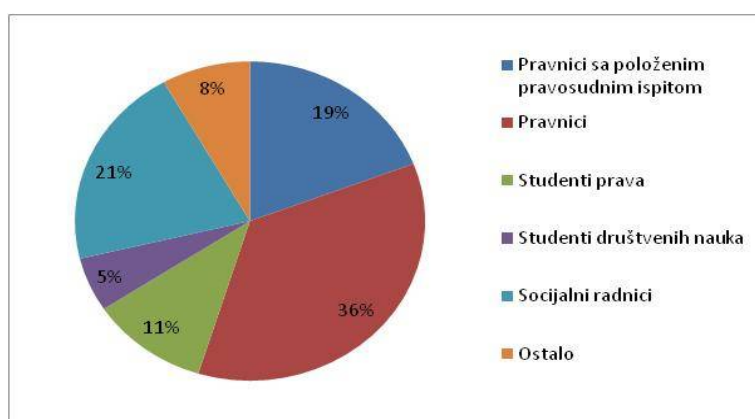
Kapaciteti ispitanika, način organiziranja rada i kategorije korisnika

Grafikon 8. Broj zaposlenika

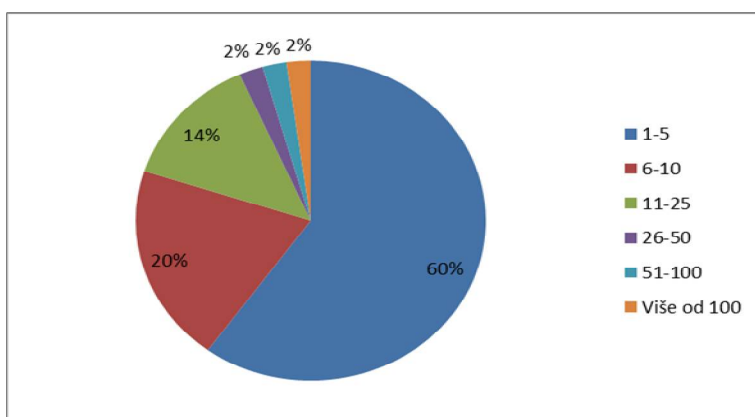
Ukupno 65% ispitanika ima između 1-5 zaposlenika, 6-10 zaposlenika ima 10% ispitanika, 12-25 zaposlenika ima 13% ispitanika, dok po 4% otpada na preostale tri kategorije; 26-50, 51-100 i preko 100 zaposlenika.

Grafikon 9. Kvalifikacije zaposlenika

Većina organizacija zapošljava pravnike, njih 36%, zatim pravnike sa položenim pravosudnim ispitom 19%, socijalne radnike 21%, studente prava 11%. Ostale kategorije uposlenih se odnose na studente društvenih nauka i druga zanimanja ovisno o oblasti u kojoj se pružaju savjeti i informacije.

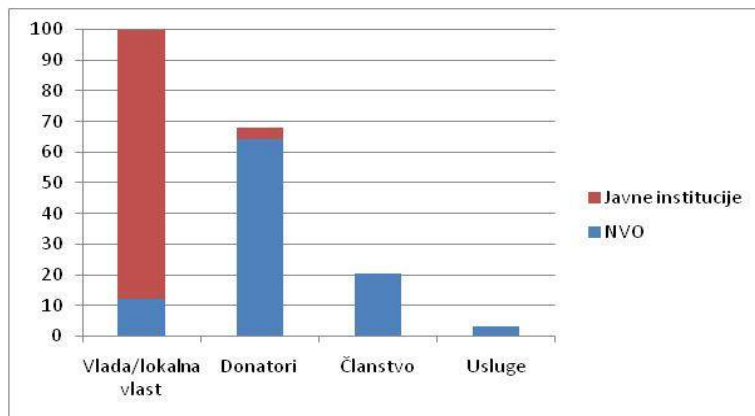
Grafikon 10. Broj volontera

Ukupno 60% ispitanika na poslovima davanja savjeta i informacija angažuje između 1-5 volontera, 6-10 volontera angažuje 20% ispitanika, 12-25 volontera angažuje 14% ispitanika, dok po 2% otpada na preostale tri kategorije; 26-50, 51-100 i preko 100 volontera. Najveći broj volontera čine studenti prava, 36%, zatim osobe koje su završile socijalni rad,

te studenti društvenih nauka. Od ukupnog broja ispitanika njih 64% pruža usluge u toku osam radnih sati dnevno, pet dana u sedmici, 24% njih ima više dana kad pruža usluge savjetovanja (npr. tri dana u sedmici), dok ostatak od 12% pruža usluge samo jednom u sedmici.

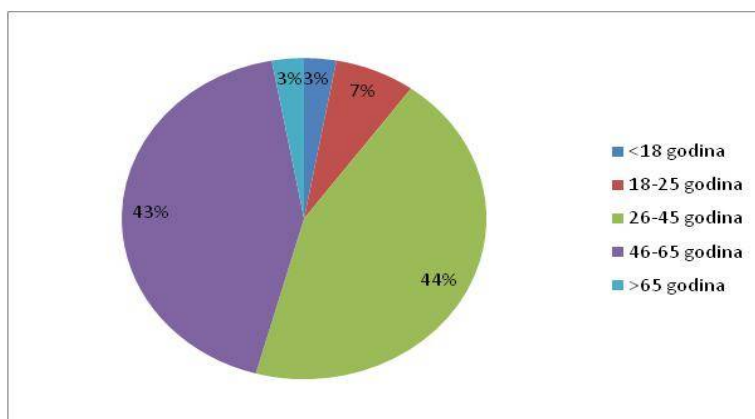
Grafikon 11. Izvori finansiranja

U pogledu načina finansiranja javne institucije se finansiraju u najvećem omjeru iz proračuna, a samo sa 10% iz ostalih sredstava kao što su donatorska.⁷⁶ NVO se najvećim dijelom finansiraju iz stranih donatorskih sredstava, zatim sredstava koje dobiju na osnovu projekata koje finansiraju vlade ili lokalne vlasti u BiH, članarina i pružanja usluga. Iz ovoga proizilazi zaključak

da obim usluga koje pružaju NVO veoma zavisi o visini obezbijeđenih donatorskih sredstava, te da NVO sa mnogo manje sigurnosti mogu planirati obim i vrstu svojih usluga u odnosu na institucije.

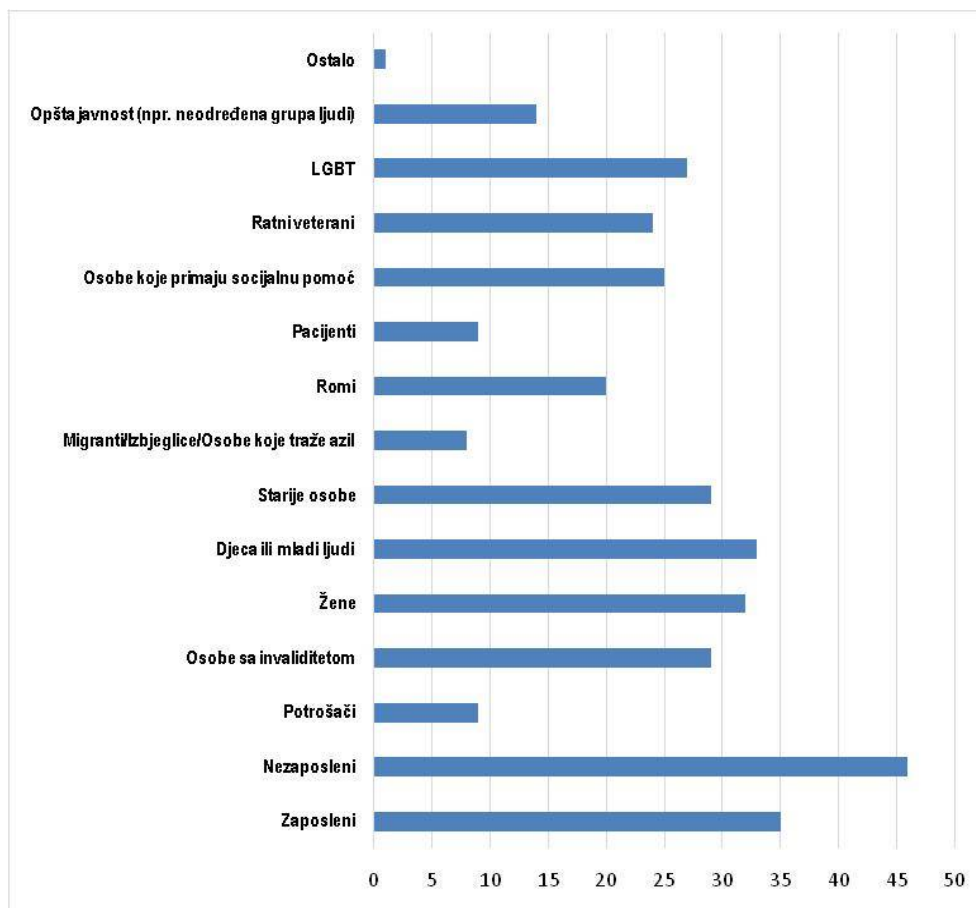
Grafikon 12. Dob korisnika službi za pružanje besplatne pravne pomoći i informacija

Najveći broj korisnika usluga savjetovanja i besplatne pravne pomoći se nalazi u kategoriji između 26-45 godina, zatim slijede korisnici čija je dob u intervalu 46-65 godina, 43% njih. Osobe do 18, te u dobi 18-25 i preko 65 godina koriste najmanje usluge ispitanika.

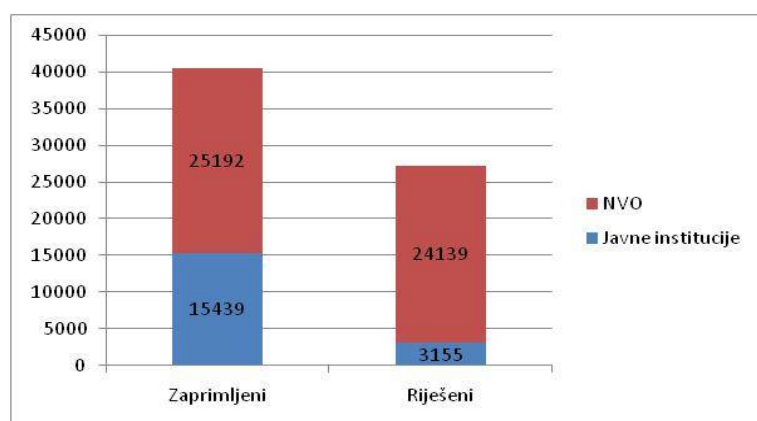
⁷⁶ UNDP Program Mreža za koordinaciju davalaca besplatne pravne pomoći

Grafikon 13. Vrste korisnika usluga besplatnih pravnih informacija i pomoći

Nezaposlene osobe su najčešći korisnici besplatne pravne pomoći, zatim slijede zaposleni, djeca i mladi, osobe sa invaliditetom, LGBT osobe, žene i starije osobe.

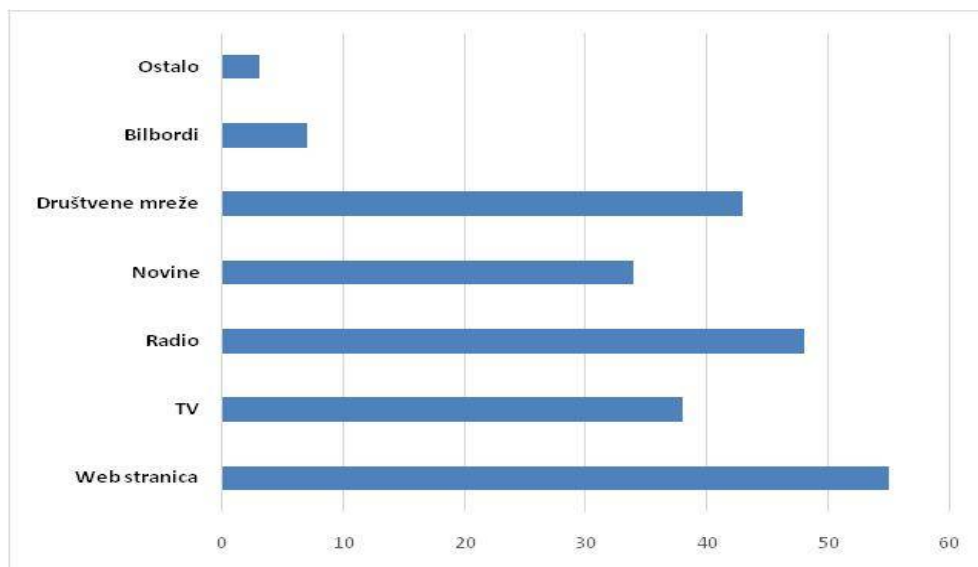
Grafikon 14. Broj zaprimljenih/obrađenih zahtjeva

Broj zahtjeva koje su ispitanici zaprimili u periodu januar – septembar 2015. godine iznosi ukupno 40.631 zahtjeva, od čega su NVO zaprimile 25.192 zahtjeva, a institucije 15.439 zahtjeva. Ukupan broj riješenih zahtjeva iznosi 27.294 od čega 24.139 otpada na NVO i 3.155 na institucije. Moramo napomenuti da složenost riješenih zahtjeva varira

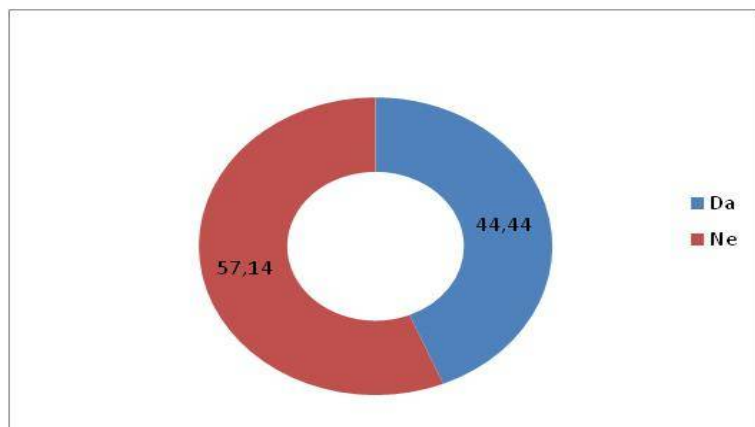
od pružanja informacija i savjeta do pravnog savjeta i zastupanja na sudu. Kada se uzme broj riješenih zahtjeva za koje je bilo neophodno zastupanje na sudu, tj. angažman advokata ili pravnika sa položenim pravosudnim ispitom, tada je broj riješenih predmeta od strane institucija veći od broja predmeta koje su riješile NVO.

Grafikon 15. Kanali komunikacije koje ispitanici u istraživanju koriste za informiranje javnosti

Kako bi javnost bila pravovremeno i na jasan način obaviještena o vrsti i načinu na koji se pružaju usluge savjetovanja i besplatne pravne pomoći, pružatelji koriste različite komunikacijske kanale. Najčešći način oglašavanja usluga je preko web stranica, zatim putem radio i TV emisija. U odnosu na prethodne godine u porastu je korištenje društvenih mreža kao što je facebook. Sve je manji broj organizacija koje koriste bilborde i brošure kao način za širenje informacija o prirodi svog angažmana.

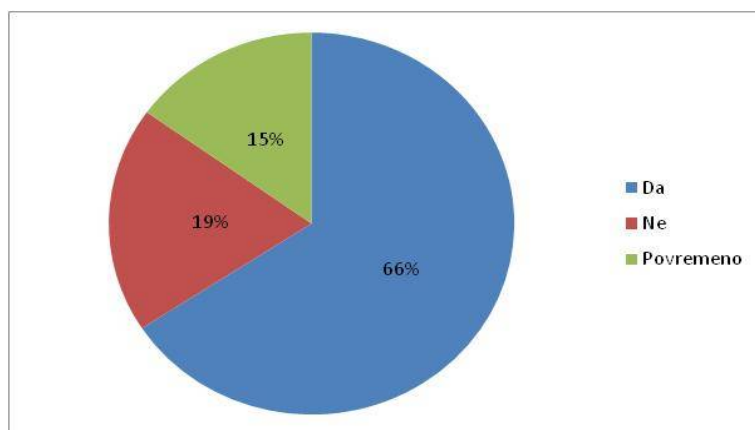
Grafikon 16. Da li su ustanovljeni standardi kvaliteta za mjerenje usluga koje pružate?

U pogledu uspostavljenih standarda za mjerenje i kontrolu kvaliteta pruženih usluga 57.14% ispitanika nema uspostavljene standarde dok 44.44% njih ima. Sve općine i javne institucije imaju uspostavljene neke standarde; npr. općine najčešće rade u skladu sa ISO-9000 standardima dok javne institucije koriste obvezujuće standarde propisane

zakonima/pravilnicima o načinu poslovanja/rada. Također, jedan broj NVO ima uspostavljene standarde i koristi ih u svakodnevnom radu, a oni se najčešće odnose na način zaprimanja zahtjeva/stranaka, zaprimanje i čuvanje informacija te arhiviranje dokumentacije.

Grafikon 17. Da li je uspostavljen referalni sistem – upućivanje građana u druge specijalizovane institucije/organizacije?

Referalni sistem podrazumijeva da davaoci pomoći imaju uspostavljenu međusobnu suradnju sa ostalim pružateljima savjeta, informacija i besplatne pravne pomoći, da na redovnoj bazi prosljeđuju svoje korisnike drugim specijalizovanim institucijama/organizacijama koje im traženu pomoć mogu pružiti, a nalaze se najbliže mjestu korisnika

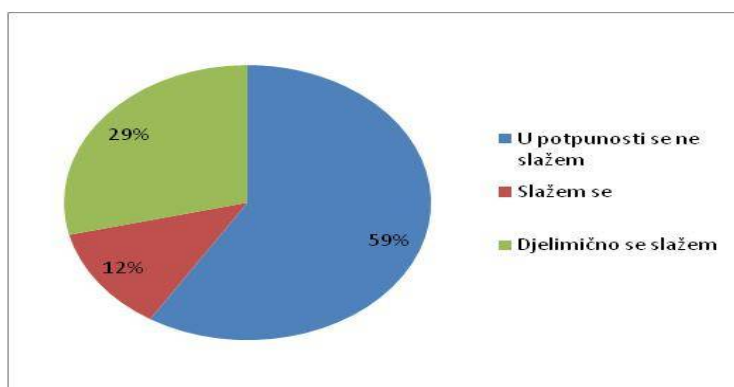
stanovanja usluge i o tome vode evidenciju. 66% ispitanika ima uspostavljen referalni sistem i 15% njih to čini ad hoc, tj. povremeno i u pojedinačnim slučajevima, dok 19% njih niti ima uspostavljen referalni sistem niti bilo kad upućuju svoje korisnike drugim specijalizovanim institucijama/organizacijama.

Identificirani propusti postojećeg sistema za pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći

Postojeći sistem za pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći u BiH je veoma decentralizovan i asimetričan. Pitanje dostupnosti besplatne pravne pomoći je samo djelimično riješeno. Građani koji žive na području FBiH u kantonima koji nemaju uspostavljene mehanizme za pružanje besplatne pravne pomoći, te građani kojima je potrebna pravna pomoć u sudskim i upravnim postupcima izvan mjesta njihovog prebivališta (izbjegle i raseljene osobe) imaju otežan pristup pravdi i potpuno zavise od pomoći organizacija civilnog društva u ostvarivanju svojih prava. “I pored toga što su neke opštine u BiH lokalno regulisale dodjelu besplatne pravne pomoći, takva praksa je nedosljedna, selektivna i u pojedinim slučajevima diskriminirajuća. Veliki izazov na ovom polju jeste kreirati sveobuhvatan sistem koji osigurava minimum jednakosti pred zakonom za sve građane BiH.”⁷⁷

⁷⁷ Vaša prava BiH (2011). *Neujednačenost i neefikasnost sistema besplatne pravne pomoći i potreba donošenja zakona o besplatnoj pravnoj pomoći na nivou Bosne i Hercegovine*, str. 7.

Grafikon 18. Prema vašem mišljenju da li postojeći sistem za pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći odgovara potrebama građana?

59% ispitanika smatra da **postojeći sistem ne odgovara potrebama građana**, 12% smatra da sistem u potpunosti odgovara njihovim potrebama dok 29% ispitanika smatra da sistem samo djelimično odgovara na potrebe građana. Najveći problem i dalje predstavlja što većina **populacije koja živi u ruralnim područjima ne može da**

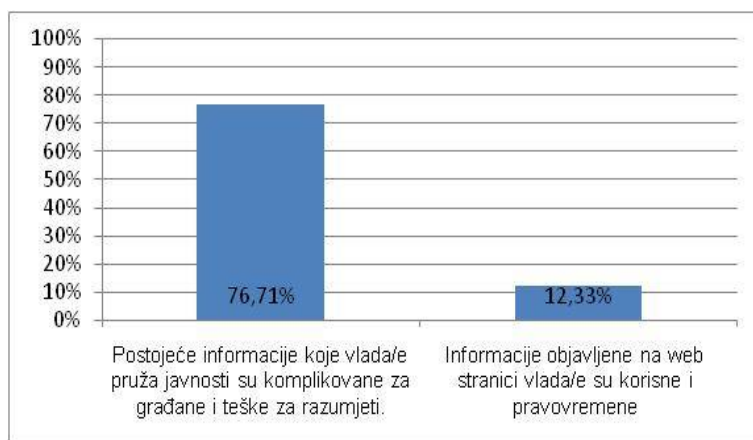
ostvari pristup informacijama, savjetima i besplatnoj pravnoj pomoći na isti način kao građani većih gradskih sjedišta. Također, **zbog slabe mobilnosti pružatelja** besplatne pravne pomoći i **njihove teritorijalne ograničenosti** socijalno ugrožene kategorije, kao što su osobe sa invaliditetom, djeca bez staranja, samohrane majke, žrtve rata, raseljene osobe nisu u stanju da pomoć ostvare pravovremeno. Mapiranje je pokazalo da je koncentracija davatelja usluga najveća u Kantonu Sarajevo, Distriktu Brčko, Unsko-sanskom kantonu, Tuzlanskom kantonu, gradu Banja Luci, dok u gradovima kao što su Glamoč, Prozor, Kupres, Ljubinje, Rudo i Kladanj postoje mnogo veće potrebe građana od raspoloživih kapaciteta. Postoji niz uzroka koji postojeći sistem čine disfunkcionalnim i diskriminirajućim. **Vezano za postojeći zakonski okvir, 88% ispitanika smatra da donošenje Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći na nivou BiH predstavlja jedan od prioriteta za BiH** pravosuđe kojim bi se garantovala jednakost građana u pogledu ostvarivanja prava na besplatnu pravnu pomoć. **Organi koji trenutno pružaju besplatnu pravnu pomoć u BiH** razlikuju se po svom **statusu i organizaciji**. Dok Kancelarija za besplatnu pravnu pomoć Brčko distrikta, koja je sastavni dio pravosuđa Brčko distrikta, ima status nezavisnog pravosudnog organa Brčko distrikta, ostali organi koji pružaju pravnu pomoć nemaju status nezavisnih organa. Centar za pružanje pravne pomoći RS je upravna organizacija u sastavu Ministarstva pravde RS i za svoj rad odgovara Ministarstvu, a kantonalni zavodi za pružanje pravne pomoći su službe pri kantonalnim ministarstvima pravosuđa i nemaju status nezavisnog organa. **Neujednačen je i položaj i status zaposlenika** koji pružaju pravnu pomoć unutar navedenih organa, a različita je i **njihova unutarnja organizacija**.⁷⁸ Bitno je istaći da se i **predmet pružanja besplatne pravne** pomoći i razlikuje i ovisi o teritorijalnom ustroju navedenih organa.⁷⁹ Postojeći zakoni o BPP imaju i različite kriterije i postupak prema kojem se građanima dodjeljuje pravo na besplatnu pravnu pomoć.

⁷⁸ Zaposlenici Kancelarije za besplatnu pravnu pomoć BD imaju status zaposlenika dok zaposlenici u Centru za pružanje pravne pomoći RS i kantonalnim zavodima za besplatnu pravnu pomoć imaju status državnih službenika.

⁷⁹ Zakon utvrđuje da Kancelarija BD zastupa u krivičnim, parničnim, vanparničnim, izvršnim, prekršajnim, upravnim postupcima, upravnom sporu i drugim postupcima propisanim posebnim zakonima. U RS pravna pomoć podrazumijeva zastupanje u parničnim postupcima, krivičnim postupcima u dijelu kojim se pravo na odbranu osigurava postavljanjem branioca zbog slabog imovinskog stanja osumnjičenog ili optuženog, kao i zastupanje oštećenog u krivičnom postupku, upravnim sporovima, vanparničnom postupku i izvršnom postupku, dok se ne pruža pomoć u upravnim postupcima (nadležne općinske službe pružaju pravnu pomoć u istim). U kantonima u kojima je donesen ZBPP postoje također razlike koje se tiču predmeta pružanja pravne pomoći, ali i teritorije na kojoj je pružaju.

Grafikon 19. Postojeće informacije koje vlada pruža javnosti

Veliki broj ispitanika smatra da osim legislative postoje i drugi uzroci koji postojeći sistem za pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći čine nefunkcionalnim.

76.71% ispitanika smatra da su postojeće informacije koje vlada/e pruža/ju javnosti komplikovane za građane i da ih je teško razumjeti, a samo njih 12.33% smatra da su korisne i pravovremene.

Također, ispitanici navode da su postojeće **administrativne procedure za dobijanje besplatne pravne pomoći od strane institucija komplikovane i nisu prilagođene**

građanima i korisnicima. Postoje **ograničenja u ljudskim i materijalnim kapacitetima davalaca besplatne pravne pomoći.**⁸⁰ Pitanje finansiranja, posebno NVO koje u najvećoj mjeri zavise od stranih donatorskih sredstava, uslovljava da usluge nisu dostupne u omjeru u kojem su potrebne. Također postoji i disparitet u odnosu na broj NVO, davalaca pomoći, i kategorije stanovnika kojima se pomoć pruža. **Za neke kategorije stanovnika postoji veći broj NVO-a davalaca pomoći** (npr. borci i vojne žrtve rata u odnosu na civilne žrtve rata i žrtve diskriminacije).

Iako **advokatske komore** imaju važnu ulogu u sistemu besplatne pravne pomoći, njihova uloga u BiH nije dovoljno jasna i precizirana. "Zakon o advokaturi Federacije Bosne i Hercegovine ne predviđa izričitu obavezu advokata da zastupa *pro bono* kao što je to slučaj u nekim zemljama u okruženju. Međutim, Kodeksom advokatske etike Federacije BiH utvrđena je obaveza advokata za besplatno pružanje pravne pomoći socijalno ugroženim licima kao i preuzimanje zastupanja socijalno ugroženih lica kada to odredi nadležni organ Komore. Zakon o advokaturi Republike Srpske također ne predviđa izričitu obavezu advokata da zastupa *pro bono* kao što je to slučaj u nekim zemljama u okruženju. Ipak, Kodeks etike advokata Advokatske komore utvrđuje da je advokat dužan pružati pravnu pomoć stranci za koju zna da nije u mogućnosti da plati uslugu ili stranci koja mu bude dodijeljena po rasporedu koji utvrđuje nadležni organ Advokatske komore, odnosno drugoj organizaciji prema odluci Advokatske komore, na trošak Advokatske komore."⁸¹

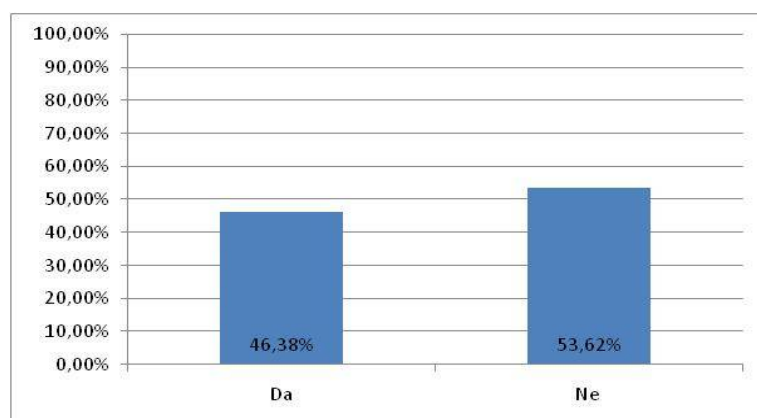
⁸⁰ I institucija i NVO

⁸¹ Sabrihafizović, Dž., Milanović M., Rešidović, E. (2012) *Sistem Besplatne Pravne Pomoći u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Razvojni Program Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP), str. 24.

Kapaciteti OCD u BiH u oblasti javnog zagovaranja

Prema istraživanju koje je sproveo TACSO BiH⁸² o kapacitetima OCD u BiH u oblasti zagovaranja je istaknuto da **“OCD vrlo rijetko svoje zagovaračke aktivnosti temelje na analizama politika koje su sami pripremili, a također vrlo rijetko prate implementaciju politika čije su donošenje zagovarali. Zagovaračke aktivnosti OCD posebno su limitirane zbog nepostojanja jasnog finansijskog plana te nemogućnosti prikupljanja sredstava.”** Izvještaj je pokazao nedovoljne kapacitete u segmentu **ljudskih resursa**, dok je način na koji su organizacije popunile upitnik ukazao da one **ne razumiju sam pojam zagovaranja** iako su svoje kapacitete u upitniku ocijenili viskom ocjenom.

Grafikon 20. Broj ispitanika koji su do sada učestvovali u zagovaračkim aktivnostima

Broj ispitanika koji su do sada uzeli učešće u zagovaračkim aktivnostima iznosi 46.38%. U procesu zagovaranja najveći broj njih je imao ulogu vodeće organizacije. Zagovaračke aktivnosti predstavljaju samo jedan dio njihovih projektnih aktivnosti i postoji trend rasta broja organizacija koje se bave javnim zagovaranjem u odnosu na 2013.

godinu.⁸³ Ispitanici smatraju da postoje dva razloga zašto ima više zagovaračkih aktivnosti. Prvi je što su OCD u BiH shvatile da zagovaranje predstavlja moćan alat za donošenje određenih promjena pogotovo u sferi javnih politika. Drugi razlog je što veliki broj donatora zahtijeva/finansira zagovaračke projekte/aktivnosti. Najveći broj njih je učestvovao u zagovaračkim aktivnostima koje se odnose na: usvajanje Zakona o zabrani diskriminacije, Zakona o ravnopravnosti spolova, Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, Porodičnog zakona koji bi smanjio diskriminaciju trudnica i porodilja, obezbijedio veća izdvajanja i ista prava bez obzira na mjesto prebivališta u Bosni i Hercegovini, donošenje zakonskih i drugih podzakonskih dokumenata za sprovođenje Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, donošenje državnog zakona o zaštiti žrtava torture u BiH, izmjene i dopune Zakona o slobodi pristupa informacijama na svim nivoima vlasti u BiH, Zakona o radu FBiH, Zakona o javnom redu i miru RS, Zakona o javnim nabavkama BiH, Nacrta Zakona o javnosti rada neprofitnih organizacija RS, Zakona o udruženjima i fondacijama BiH, podzakonskih propisa iz oblasti zapošljavanja u državnu službu.

U BiH do danas ne postoje nacionalni okviri zakona o besplatnoj pravnoj pomoći. Zadnji prijedlog Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći BiH iz 2013. godine⁸⁴ nije dobio potrebnu većinu u parlamentarnoj proceduri. Izrada novog Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći BiH predviđena je programom rada nove Strategije za reformu sektora pravosuđa za period 2014–2018 u periodu do

⁸² CPCD Sarajevo (2012). *Izvještaj o kapacitetima OCD baziranih na članstvu u oblasti zagovaranja*. [Internet] Dostupno na: http://civilnodrustvo.ba/files/Izvjestaj_o_procjeni_kapaciteta_organizacija_civilnog_drustva_baziranih_ba_clanstvu_u_oblasti_zagovaranja_-_2012.pdf

⁸³ Rezultati istraživanja *Pristup pravdi: Pružanje savjeta, informacija i besplatne pravne pomoći u BiH* iz 2013, Triple A projekat

⁸⁴ Kao član radne grupe učestvovala je NVO Vaša prava BiH, članica Triple A mreže

kraja decembra 2014. godine ali još nije izvjesno kada će dokument biti urađen. Uspostavljanje usklađenog pravnog i institucionalnog okvira za pružanje besplatne pravne pomoći u BiH je također predviđeno ovom strategijom što podrazumijeva donošenje zakona o BPP na nivou FBiH i preostalim kantonima do kraja decembra 2015. Nažalost ni jedan od ovih zakona nije donesen do kraja 2015. godine.

Zagovaračke aktivnosti Triple A članica

Jedan broj nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini je veoma aktivan u procesu zagovaranja za donošenje Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći na nivou Bosne i Hercegovine. Strategija za reformu sektora pravde za period od 2008. godine do 2012. godine, u čijoj izradi su učestvovala i NVO, je predviđala stvaranje uvjeta za ravnopravan pristup pravdi svim građanima Bosne i Hercegovine bez obzira na njihov ekonomski položaj. Jedan od prioriteta ove strategije je bilo donošenje zakona kojima bi se regulirala ova oblast. Prvi nacrt Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći iz 2007. godine je izazvao velika negodovanja grupe NVO koje se prije svega bave davanjem besplatne pravne pomoći i one su tada ukazale na niz nedostataka koje je zakon sadržavao, a ticao se prije svega eventualne pristrasnosti pri pružanju pravne pomoći od organa uprave, naročito kada su u pitanju sporovi stranke s organima uprave.

Organizacija Vaša prava je izradila niz analiza koje se tiču teksta predloženog zakona i postojeće prakse.⁸⁵ Mreža pravde⁸⁶ je u periodu 2010–2014 uradila četiri analize⁸⁷ koje se tiču postojećeg pravnog okvira koji regulira ovu oblast. Asocijacija za demokratske inicijative je u dva izvještaja za Univerzalni periodični pregled 2010 i 2014⁸⁸ godine najveći akcenat stavila na usvajanje Zakona o BPP u BiH kao preduslova za jednak pristup pravdi svih građana u BiH. U periodu 2013–2015 pored obje spomenute organizacije zajedno sa ostalim članicama Foruma za zajedničke politike,⁸⁹ Centar informativno-pravne pomoći Zvornik, Fondacije lokalne demokratije i Udruženje sudija BiH su poduzele niz zagovaračkih aktivnosti u cilju donošenja pomenutog zakona. Fondacija lokalne demokratije iz Sarajeva je u okviru Triple A projekta pokrenula inicijativu za kreiranje održivog modela besplatne pravne pomoći u Kantonu Sarajevo.⁹⁰ UNDP BiH inicirao je uspostavu Mreže pružalaca besplatne pravne pomoći⁹¹ koja je također uzela aktivno učešće u izradi zadnjeg nacrta

⁸⁵ Vaša prava BiH (2014). *Policy brief: Jačanje i unaprijeđenje pristupa pravdi u BiH – Besplatna pravna pomoć*; Magazin Vaša prava BiH br. 29: *Neujednačenost i neefikasnost sistema besplatne pravne pomoći: Potreba donošenja zakona o besplatnoj pravnoj pomoći u Bosni i Hercegovini*.

⁸⁶ Mreža pravde u BiH je inicirana od strane Asocijacije za demokratske inicijative u 2010. godini, okuplja 64 članice od kojih jednu trećinu čine profesionalna udruženja, a ostatak NVO koje su aktivne u sektoru pravosuđa u BiH.

⁸⁷ Ljudska prava i pravosuđe u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o provedbi preporuka u sektoru pravosuđa u BiH iz Univerzalnog periodičnog pregleda Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija 2010–2011, Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) / Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu u ime Mreže pravde u BiH, 2011, Ljudska prava i pravosuđe u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o provedbi preporuka u sektoru pravosuđa u BiH iz Univerzalnog periodičnog pregleda Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija 2011–2012, 2012–2013, 2013 i 2014, Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) / Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu u ime Mreže pravde u BiH

⁸⁸ Izvještaj o provedbi preporuka u sektoru pravosuđa u BiH iz Univerzalnog periodičnog pregleda Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija 2013–2014, Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) / Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu u ime Mreže pravde u BiH, 2014, Sarajevo.

⁸⁹ Forum za zajedničke politike je inicijativa uspostavljena u februaru 2013. godine između pet NVO u BiH i MP BiH i VSTV koje su se obavezale da će raditi na definiranju i rješavanju potrebe za besplatnom pravnom pomoću u BiH s ciljem usvajanja i implementacije Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći.

⁹⁰ <http://www.fld.ba/stranica/kreiranje-odrivog-modela-besplatne-pomoi-u-kantonu-sarajevo>

⁹¹ Mreža uz podršku UNDP BiH Projekta Pristup pravdi, kontinuirano radi na sprovođenju strateških ciljeva koji se odnose na razvoj kvalitetnog i transparentnog sistema besplatne pravne pomoći na svim nivoima u Bosni i Hercegovini, koji pored

ZBPP mreže i organizacije koje su i do sada bile nosioci zagovaračkih aktivnosti, kao što su članice Mreže pružalaca besplatne pravne pomoći, Mreže pravde i organizacija ujedinjenih oko Inicijative za monitoring EU integracija.

Zaključci i preporuke:

Istraživanje je pokazalo da u BiH još uvijek ne postoji “konzistentan sistem pružanja besplatne pravne pomoći koji bi zadovoljavao standarde prihvaćene u Evropskoj uniji, s ciljem da se putem besplatne pravne pomoći osigura pravo na pristup sudovima i drugim institucijama koje odlučuju o pravima i obavezama građana, kao i na pravedno suđenje odnosno vođenje drugih postupaka.”⁹²

Uspostavljeni sistem za pružanje informacija, savjetovanja i usluga pravne pomoći u BiH nije efikasan i ne uspijeva da zadovolji potrebe građana. I pored postojećih napora međunarodne zajednice i nevladinih organizacija neophodno je nastaviti sa radom za uspostavu sistema koji će svim građanima BiH omogućiti jednak pristup pravdi te kao takav zadovoljiti evropske i međunarodne standarde.

Preporuke upućene vladama na nivou BiH i entitetskom nivou:

- Usvojiti Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći na nivou Bosne i Hercegovine kako bi se uspostavio harmonizovan sistem besplatne pravne pomoći koji će u potpunosti odražavati međunarodne i evropske standarde i praksu na svim nivoima vlasti.
- Usvojiti zakon o besplatnoj pravnoj pomoći na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i kantona u kojima ovaj zakon još uvijek nije donesen.
- Uskladiti postojeće propise o pružanju besplatne pravne pomoći na svim nivoima s ciljem osiguravanja minimalnih standarda za pružanje pravne pomoći na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine sa posebnim fokusom na:
 - I. Vrstu usluga i oblasti u kojima se pruža besplatna pravna pomoć,
 - II. Kriterij i postupak za dodjeljivanje statusa “korisnik besplatne pravne pomoći”,
 - III. Kvalitet rada te stepen neovisnosti u radu pružaoca besplatne pravne pomoći, posebno u oblasti zastupanja pred sudom,
 - IV. Ulogu advokatskih komora i advokata u sistemu pružanja pro bono pomoći,
 - V. Ulogu i položaj OCD u sistemu besplatne pravne pomoći,
 - VI. Monitoring i izvještavanje o postojećem sistemu besplatne pravne pomoći.
- Donijeti izmjene i dopune postojećih zakona o krivičnom postupku (i postojećih propisa o besplatnoj pravnoj pomoći) kako bi bilo uključeno pravo na besplatnu pravnu pomoć žrtvama ili oštećenim osobama u krivičnim predmetima, ugroženim svjedocima i svjedocima pod prijetnjom, kao i žrtvama zločina iz mržnje, porodičnog i seksualnog nasilja te definirati na koji način se pruža i finansira besplatna pravna pomoć namijenjena pomenutim korisnicima.
- Uskladiti postojeći zakonski okvir koji regulira slobodu pristupa informacijama sa Zakonom o zaštiti ličnih podataka, na način da se ne narušava svrha zakona koji uređuju slobodu pristupa

ostalnih, uključuje i razvoj mehanizama kojima se povećava svijest građana o njihovim pravima iz oblasti besplatne pravne pomoći.

⁹² Mreža uz podršku UNDP BiH Projekta Pristup pravdi, kontinuirano radi na sprovođenju strateških ciljeva koji se odnose na razvoj kvalitetnog i transparentnog sistema besplatne pravne pomoći na svim nivoima u Bosni i Hercegovini, koji pored ostalih, uključuje i razvoj mehanizama kojima se povećava svijest građana o njihovim pravima iz oblasti besplatne pravne pomoći.

javnim informacijama.

- Obezbjediti sredstva te uspostaviti kontinuirane edukacijske programe, savjetovanja i obuke o besplatnoj pravnoj pomoći namijenjene policijskim službenicima, tužiteljima i ostalim službenicima zaposlenim u pravosuđu koje će sprovoditi entitetski centri za obuku sudija i tužitelja i ostalih agencija za pružanje obuke.
- Raditi na jačanju svijesti javnosti o pravima građana u oblasti besplatne pravne pomoći i jačanju suradnje sa organizacijama civilnog društva koje su davaoci besplatne pravne pomoći i advokatskim komorama.
- Jačati svijest građana o ulozi i obavezi općina kao davatelja besplatne pomoći.

Preporuke upućene civilnom društvu u BiH:

- Razviti i provoditi kampanje na temu besplatne pravne pomoći i uloge i kapaciteta nevladinih organizacija u postojećem sistemu.
- Raditi na uspostavi efikasnog sistema za pružanje usluga pravne pomoći za specifične socijalne grupe, uključujući osobe sa invaliditetom i žrtve zločina iz mržnje, porodičnog i seksualnog nasilja, u saradnji sa postojećim organizacijama koje tim grupama pružaju pomoć.
- Raditi na uvođenju funkcionalnog referalnog sistema kroz uspostavu jedinstvene baze podataka svih OCD u BiH koje se bave pružanjem besplatne pravne pomoći.
- Raditi na uspostavi i primjeni jedinstvenih standarda za mjerenje i kontrolu kvaliteta pruženih usluga.
- Raditi na uspostavi terenskih ureda kako bi usluge davanja informacija, savjeta i besplatne pomoći bile dostupne građanima iz ruralnih područja.
- Nastaviti napore u oblasti zagovaranja za donošenje Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći u BiH, zakona na nivou FBiH i kantona te usklađivanju postojećih propisa na svim nivoima u BiH.

Preporuke upućene donatorima:

- Nastaviti sa finansiranjem projekata pružatelja besplatne pravne pomoći te organizacija koje se bave monitoringom i zagovaranjem za uspostavu funkcionalnijeg sistema besplatne pravne pomoći.
- Sinhronizovati aktivnosti na polju uspostave funkcionalnog sistema besplatne pomoći u BiH.

Preporuke upućene državnim i lokalnim advokatskim komorama u BiH:

- Podsticati advokatske komore da razvijaju i provode usluge besplatne pravne pomoći u kojima će učestvovati njihovi članovi.

Literatura

Izvještaji

American Bar Association Rule of Law Initiative – ABA ROLI (2014). *Comparative Analysis of Criminal Defense in Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Macedonia and Serbia*. Washington: USAID.

CPCD Sarajevo (2012). *Izvještaj o kapacitetima OCD baziranih na članstvu u oblasti zagovaranja*. [Internet] Dostupno na: http://civilnodrustvo.ba/files/Izvjestaj_o_procjeni_kapaciteta_organizacija_civilnog_drustva_bazirani_h_ba_clanstvu_u_oblasti_zagovaranja_-_2012.pdf

Čizmić, Jozo (2011). *Pružanje besplatne pravne pomoći u Bosni i Hercegovini s osvrtom na iskustva Republike Hrvatske*. Mostar: Centar za ljudska prava u Mostaru.

Demir, Elma (2011). *Društvena odgovornost pravosuđa u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH, 1-40.

Demir, Elma (2013). *Pristup pravdi, pružanje informacija, savjeta i besplatne pravne pomoći u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Asocijacija za demokratske inicijative.

Hodžić, Amra (2011). *Making government transparent and accountable: Enabling access to information*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH. [Internet] Dostupno na: http://www.osfbih.org.ba/images/Prog_docs/PDFP/pdfp_10-11/Studies/ENG_59_Amra_Hodzic.pdf

Sabrihafizović, Dž., Milanović M., Rešidović, E. (2012). *Sistem besplatne pravne pomoći u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Razvojni Program Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP).

Vaša prava BiH (2011). *Neujednačenost i neefikasnost sistema besplatne pravne pomoći i potreba donošenja zakona o besplatnoj pravnoj pomoći na nivou Bosne i Hercegovine*.

Vaša prava BiH (2013). *Policy Brief Jačanje i unapređenje pristupa pravdi u Bosni i Hercegovini*.

Vaša prava BiH (2013). *Analiza besplatne pravne pomoći u kontekstu potreba građana i statusa pružalaca besplatne pravne pomoći*.

Strategije

Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine (2013). *Strategija za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini za period od 2014. do 2018. godine*.

Web stranice

Savić, M. (2011). *Dokle je došao moj predmet? Primjena Zakona o slobodi pristupa informacijama u sektoru pravde*. Sarajevo: Mreža pravde u Bosni i Hercegovini. [Internet] Dostupno na: <http://www.mrezapravde.ba/mpbh/latinica/txt.php?id=15>

US Department of State (2012). *2011 Human Rights Reports: Bosnia and Herzegovina*. [Internet] Dostupno na: <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2011/eur/186336.htm>

Centar za istraživačko novinarstvo (2013). *Zakon o kojem se javnost ne pita: zaštita ličnih podataka ili zaštita institucija?* Klix.ba, 23. april 2013. [Internet] Dostupno na: <http://www.klix.ba/vijesti/bih/zakon-o-kojem-se-javnost-ne-pita-zastita-licnih-podataka-ili-zastita-institucija/130423122>

UNDP (2012). *Access to Justice – Supporting the Rule of Law and Transitional Justice*. [Internet] Dostupno na: http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/operations/projects/crisis_prevention_and_recovery/access_to_justice.html

Misija OSCE-a u BiH (2010). *Zaštita i podrška svjedoka u predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini: Prepreke i preporuke godinu dana nakon usvajanja Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina*. [Internet] Dostupno na: www.oscebih.org/Download.aspx?id=65&lang=EN

Vaša prava BiH (2015). *Unaprijeđenje pristupa pravdi – Podrška uspostavljanju sistema besplatne pravne pomoći u BiH*. [Internet] Dostupno na: <http://www.vasaprava.org/?p=1270>

Mreža pružalaca besplatne pravne pomoći Bosne i Hercegovine (2015). *Mreža za koordinaciju pružalaca besplatne pravne pomoći u BiH*. [Internet] Dostupno na: <http://www.mrezapravnepomoci.org/ba/o-nama/informacije-o-mrezi>

Zakoni

Zakon o kaznenom postupku BiH (“Službeni list BiH”, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09). [Internet] Dostupno na: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=4&id=40&jezik=e>

Zakon o kaznenom postupku na snazi u Federaciji BiH. [Internet] Dostupno na: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=4&id=42&jezik=e>

Zakon o kaznenom postupku Republike Srpske. [Internet] Dostupno na: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=4&id=43&jezik=e>

Zakon o kaznenom postupku Brčko Distrikta. [Internet] Dostupno na: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=4&id=44&jezik=e>

Zakon o parničnom postupku (“Sl. novine FBiH”, br. 53/03, 73/05 i 19/06)

Zakon o parničnom postupku (“Sl. glasnik RS”, br. 58/03)

Zakon o parničnom postupku Brčko Distrikta (“Sl. glasnik BD BiH”, br. 8/09, 52/10).

Zakon o kaznenom postupku BiH, Član 39.

Zakon o Sudu Bosne i Hercegovine (“Službeni list BiH”, br. 28/00, 15/02, 16/02, 24/02, 03/03, 37/03, 42/03, 04/04, 09/04, 35/04, 61/04, 32/07, 49/09, 74/09, 97/09)

Zakon o advokaturi Republike Srpske (“Službeni glasnik RS”, br. 37/02, 30/07, 59/08)

Zakon o zaštiti ličnih podataka u Bosni i Hercegovini ("Službeni list BiH", br. 49/06, 76/11, 89/11)

Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći Republike Srpske, 2008. [Internet] Dostupno na:
http://aarhus.ba/sarajevo/images/docs/Zakon_o_besplatnoj_pravnoj_pomoci_120_08.pdf

Zakon o parničnom postupku pred Sudom Bosne i Hercegovine ("Službeni list BiH", br. 36/04, 84/07, 58/13)

Zakon o upravnom postupku ("Sl. novine FBiH", br. 2/98-33 i 48/99-1861)

Zakon o opštem upravnom postupku ("Sl. glasnik RS", b.j 13/02-1 i 87/07-15-ispravka)

Zakon o upravnom postupku Brčko Distrikta BiH ("Sl. glasnik BD BiH", br. 3/00-1, 5/00-164, 9/02-665, 8/03-513, 8/04-341, 25/05-887, 8/07-279, 10/07-384, 19/07-893, 2/08-45 i 36/09-881)

Zakon o upravnom postupku ("Sl. glasnik BiH", br. 29/02- 783, 12/04-1191, 88/07-10700 i 93/09-1)

Zakon o programu zaštite svjedoka u Bosni i Hercegovini ("Službeni list BiH", br. 29/04)

Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka ("Službeni list BiH", br. 03/03, 21/03, 61/04, 55/05)

Doktorska disertacija

Golubović, Katarina N. (2015). *Evropski standardi pravičnosti u upravnom zakonodavstvu i praksi*. Doktorska disertacija, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Knjige

Qorraj, Gamend (2010). *Integrating the Western Balkans in the European Union: The Economic and Political Constraints*. Journal on European Perspectives.

Izdavač: Asocijacija za demokratske inicijative Sarajevo

Godina: 2016.

© Asocijacija za demokratske inicijative Sarajevo, sva prava pridržana

Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) je nevladina organizacija koja radi na političkom i ekonomskom razvoju, vladavini prava, promociji zaštite ljudskih prava, te razvoju EU integracija u Bosni i Hercegovini kroz jačanje praksi participativne demokratije i iniciranje partnerstava između civilnog društva, državnih institucija i privatnog sektora. ADI svoje ciljeve ostvaruje kroz pripremu analiza javnih politika, implementaciju projekata i javnih kampanja, te putem edukacionih treninga. Jedan od posebnih ciljeva ADI-ja je podrška organizacijama civilnog društva u izgradnji njihovih institucionalnih kapaciteta i promocije njihove uloge u društvu.

Više informacija o ADI-ju, možete naći na www.adi.org.ba